

บทที่ ๒

ความงดงามของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ตามหลักทัศนศิลป์

พระพุทธรเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนา แม้พระองค์จะปรินิพพานนานแล้ว แต่พุทธศาสนิกชนก็มีสิ่งที่เป็นองค์แทนของพระองค์ให้มองเห็นเป็นรูปธรรม ช่วยให้ชาวพุทธเรามีเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจได้ การได้เพ่งมองพระพักตร์ของพระพุทธรูปที่งดงามที่อยู่ตรงหน้าจึงเป็นจิตวิทยาพื้นฐานแห่งความเป็นจริงตามธรรมชาติของความรู้สึกของอารมณ์มนุษย์ อารมณ์ที่มีได้สอดคล้องประสานคละเคล้ากับกลิ่นรูป และคว้นเทียน ย่อมก่อให้เกิดอารมณ์แห่งความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธา และความปีติตราตรึงเกิดขึ้นในจิตใจได้ ดังนั้นองค์พระพุทธรูปที่งดงามนับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาลทั้งในด้านจิตใจ และด้านศิลปะ ผู้วิจัยจึงนำความงดงามของพระพุทธรูปสุโขทัยมาศึกษา ดังนี้

- ๒.๑ ความหมายของงานพุทธศิลป์
- ๒.๒ กำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย
- ๒.๓ มูลเหตุของการสร้างงานพุทธศิลป์
- ๒.๔ คุณสมบัติและประเภทงานพุทธศิลป์
- ๒.๕ วิวัฒนาการพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย
- ๒.๖ แนวคิดและทฤษฎีความงาม ทางสุนทรียศาสตร์
- ๒.๗ สุนทรียภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ตามหลักทัศนศิลป์
- ๒.๘ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของงานพุทธศิลป์

คำว่า “พุทธศิลป์” เป็นคำที่ใช้เรียกงานที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา สร้างขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธา โดยคำว่า “พุทธศิลป์” แยกอธิบายตามรูปคำ และความหมาย ดังนี้

พุทธะ ตามรากศัพท์ในพจนานุกรม หมายถึง ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบานแล้ว ใช้เฉพาะเป็นพระนามของพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา เรียกเป็นสามัญว่า พระพุทธเจ้า^๑

ศิลปะ หมายถึง สิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความคิด ปัญญา และความงาม

---

^๑ พจนานุกรม, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒), หน้า ๗๙๕.

พุทธศิลป์ ถูกเรียกว่า “ศิลปกรรมทางพุทธศาสนา” หมายถึง ผลงานอันเป็นความพากเพียรของศิลปิน (ช่าง) ที่ได้พยายามสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแรงงาน และกำลังความคิด โดยประสงค์จะให้ เป็นเครื่องบูชาหรือเป็นเครื่องแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธเจ้า และปฏิบัติ ตามหลักธรรมคำสอน ทำให้เกิดเป็นผลงานทางศิลปกรรมเพื่อเป็นสื่อศรัทธาที่สามารถเห็นได้ เป็นรูปธรรมจากศาสนสถาน และศาสนวัตถุที่มีการสร้างสรรค์เอาไว้เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ (คำสั่งสอน, คำแนะนำพร่ำสอน) ในพระพุทธศาสนาหรือเพื่อส่งเสริมความศรัทธาเลื่อมใสให้สมบูรณ์นั่นเอง^๒

นักวิชาการด้านการศาสนา ให้นิยามเกี่ยวกับ พุทธศิลป์ ไว้หลากหลาย เช่น พุทธทาสภิกขุ แสดงข้อความไว้ว่า ศิลปะ และสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ พุทธศิลป์ของปุถุชนคนธรรมดา และพุทธศิลป์ของแบบอริยสาวก ปุถุชนก็มีพุทธศิลป์อย่างหนึ่ง อริยสาวกก็มีพุทธศิลป์อีกอย่างหนึ่ง อยู่ร่วมศาสนากันได้ พุทธศิลป์ของอริยสาวก คือ วิธีการเอาชนะความทุกข์ที่มีในจิตใจ นั่นคือ พุทธศิลป์^๓

สงวน รอดบุญ แสดงข้อความไว้ว่า พุทธศิลป์ หมายถึง งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อศาสนาพุทธ มีด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดเป็นประจักษ์พยานในความมั่นคงของพระศาสนา ส่งเสริมการเผยแผ่พระธรรม และโดยมุ่งหมายให้งานพุทธศิลป์เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา-ปสาทะ ประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่ดีงาม ตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า^๔

จากความหมายของงานพุทธศิลป์ที่ยกมาข้างต้น แม้ท่านจะให้ความหมายที่แตกต่างกันในรายละเอียด และจุดเน้น แต่เมื่อสรุปจะเห็นแนวทางสำคัญ ๒ ประการ^๕ คือ

๑) พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง มีความมุ่งหมายเพื่อชักนำให้เกิดความเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนา พร้อมกับน้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติตามในระดับปุถุชน และเมื่อศรัทธามีมากยิ่งขึ้นก็สามารถนำพาตนเองเข้าสู่การปฏิบัติธรรมได้

^๒ ศิลป์ พีระศรี, ศิลปะสงเคราะห์, แปลโดย พระยาอนุนานราชชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๕-๒๖.

^๓ พุทธทาสภิกขุ, สารนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, (ไชยา สวนโมกษ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๓.

^๔ สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์, สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิสิทธีวัฒนา, ๒๕๓๕), หน้า ๔๘๑.

^๕ จารุวรรณ พึ่งเพียร, พุทธศิลป์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔.

๒) พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะประเภททัศนศิลป์ (มองเห็นได้ด้วยตา) ประกอบด้วย พุทธศิลป์ด้านสถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ด้านประติมากรรม พุทธศิลป์ด้านจิตรกรรม สามารถแบ่งบอกลักษณะเฉพาะของแต่ละยุคสมัยได้ เช่น ในประเทศไทยเรียกว่า พุทธศิลป์สมัยเชียงแสน พุทธศิลป์สมัยทวารวดี พุทธศิลป์สมัยสุโขทัย เป็นต้น

๒.๒ กำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย

ยุคอินเดียโบราณมีคำสอนเก่าแก่เรียกว่า “คัมภีร์พระเวท” หรือยุคพระเวท มีปรัชญาทุก ๆ สาขาเกิดขึ้นในยุคนี้ เรียกว่า ยุคปรัชญาอุปนิษัท ซึ่งถือว่ามีความแท้จริงอยู่สิ่งเดียว คือ พรหมมัน พระเวทนี้แบ่งออกเป็น ๔ คือ ฤคเวท, ยชุรเวท, สามเวท และอาถรรพเวท^๖ โดยพราหมณ์ แต่งคัมภีร์ขึ้นใช้แสดงตนว่าเชื้อสายในพระเวททั้ง ๔ ยกย่องตนเองเป็นชนชั้นวรรณะสูง, ส่วนนักปกครองซึ่งเป็นนักรบ ตั้งตนเป็นวรรณะกษัตริย์, ประชาชนส่วนใหญ่ทำกิจกรรมค้าขายเป็นวรรณะไวศยะ (แพศย์), ส่วนผู้ขายแรงงาน ทาส คนที่พ่ายแพ้สงคราม จัดอยู่ในวรรณะต่ำสุด คือ ศูทร. บัณฑิตเนห์รู^๗ ให้ความเห็นว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งเกิดในตระกูลกษัตริย์ ทรงเห็นว่า พวกพราหมณ์ผูกขาดเอกสิทธิ์ทั้งด้านการปกครอง การศาสนา และประชาชน เกินขอบเขตไปมาก ต่อมาเมื่อพระองค์ปฏิบัติความเพียรจนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ประชาชนให้การต้อนรับด้วยความปิติยินดี ถึงแม้พระพุทธศาสนาจะเป็นสื่อนามของพราหมณ์ แต่เพราะเป็นศาสนาที่เข้าถึงกับคนส่วนใหญ่ ไม่จำกัดวรรณะ ซึ่งเรื่องเกี่ยวกับวรรณะนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า “เหล่าสัตว์มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ฉะนั้น วรรณะทั้งปวงที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมตกนรก วรรณะทั้งปวงจะบริสุทธิ์ได้เพราะการได้ประพฤติธรรม”^๘

ศาสนาทุกศาสนาในโลก เกิดขึ้นมาจากความเสื่อมทรามของสังคมในยุคสมัยนั้น ศาสนาพุทธก็เช่นกัน เกิดในประเทศอินเดียท่ามกลางความเร่าร้อนของการบูชายัญที่พราหมณ์เรียกว่า เป็นสันติธรรม^๙ องค์ศาสดาจึงต้องบังเกิดขึ้น เพื่อดำเนินการปฏิรูปสังคม โดยเห็นแก่ประโยชน์สุขของมหาชน^{๑๐}

^๖ สมักร บุรวาศ, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^๘ ชู.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๓๗/๒๔๙.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**, หน้า ๑๔

^{๑๐} สมักร บุรวาศ, **พุทธปรัชญา**, หน้า ๒๑.

พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดียหลังพุทธปรินิพพาน

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ศาสนาพุทธอยู่ในภาวะเจริญ และทรุดอันเกิดจากนับถือศาสนาของเจ้าผู้ครองแผ่นดินเป็นหลัก ดังนั้นความเจริญของศาสนาพุทธหลังพระพุทธปรินิพพานแล้ว สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ยุค^{๑๑}

ยุคที่ ๑ ยุคพระเจ้าอโศกมหาราช (Ashok พ.ศ. ๒๔๐-๓๑๒)

ในสมัยพระเจ้าอโศกเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงเวลาที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานแล้วเป็นเวลา ๒๒๒ ปี (พ.ศ. ๒๒๒) ก่อนที่พระเจ้าอโศกจะเปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ มีความโหดเหี้ยม และดุร้ายเป็นอย่างยิ่ง ผู้ใดขัดคำสั่ง กระด้างกระเดื่อง พระองค์สั่งให้ฆ่าเสีย ด้วยเหตุนี้จึงได้รับฉายาว่า จันหาโศก (อโศกผู้ดุร้าย) ต่อมาเมื่อไปรบที่แคว้นกาลิงคะ มีผู้คนบาดเจ็บล้มตายมาก เกิดสลดสังเวชใจในบาปกรรมที่ทำ และเปลี่ยนใจอยากแสวงหาสัจธรรม หลังจากเมื่อได้ฟังธรรมจากสามเณรนิโครธ เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้า ในที่สุดสามารถเข้าถึงพระรัตนตรัยได้ จนถึงปี พ.ศ. ๒๗๐ พระองค์ทรงดำเนินนโยบาย “ธรรมวิชัย” อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์โดยสร้างวิหาร (วัด) ๘๔,๐๐๐ แห่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาบำรุงความสุขและศีลธรรมของประชาชนด้วยการสร้างสาธารณูปโภค ทรงทำศิลาจารึกสอนธรรมแก่ประชาชน และมีเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งในปี พ.ศ. ๒๓๕ คือ ทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาพระพุทธศาสนาครั้งที่ ๓ พร้อมส่งสมณทูต ๙ สายไปประกาศพระศาสนาในแดนห่างไกล นับได้ว่าพระองค์เป็นอัครศาสนูปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างอเนกอนันต์ จนได้รับสมญานามว่า “ธรรมาโศก” (อโศกผู้ทรงธรรม) พระองค์ทรงสร้างมหาสถูปสาญจี เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และทรงสร้างสัญลักษณ์ประเภทงานประติมากรรมบอกเล่าพุทธประวัติไว้มากมายที่มหาสถูปนี้

ยุคที่ ๒ ยุคพระเจ้ากนิษกะ (Kanishka พ.ศ. ๖๒๑-๖๔๔)

พระองค์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ในพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนานิกายมหายาน แต่พระองค์ก็ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก ทรงสร้างวัด เจตีย์วิหาร ทรงให้เสรีภาพการนับถือศาสนาแก่ประชาชน และพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้แผ่ขยายไปสู่เอเชียกลาง และไปยังจีนอย่างรวดเร็ว นิกายมหายานรุ่งเรืองมากในยุคของพระเจ้ากนิษกะนี้

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, หน้า ๓๔-๗๘.

ยุคที่ ๓ ยุคพระเจ้าหรรษะ (Harsha พ.ศ. ๑๑๔๙-๑๑๙๑)

พระเจ้าหรรษะ พระองค์ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอีกครั้ง หลังถูกทำลายโดยพระเจ้าศตางกะ แห่งอินดูนิกาโยไศวะ พระเจ้าหรรษะทรงทำให้ประทับของพระพุทธศาสนาในอินเดียสว่างขึ้นอีกครั้งหนึ่งเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ด้วยการดำเนินนโยบายด้านศาสนา คล้ายอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่งเสริมเสรีภาพในการนับถือศาสนา พระองค์อุปถัมภ์มหาวิทยาลัยนาลันทา ให้เป็นศูนย์กลางในการสอนวิชาพุทธศาสนา และศิลปวิทยาการต่าง ๆ อย่างมากมาย จนทำให้ชาวฮินดูขัดเคืองว่า พระองค์บำรุงศาสนาพุทธมากกว่าฮินดู พระองค์ทรงส่งเสริมให้คณะสงฆ์ และนักศึกษาจากทั่วสารทิศหลั่งไหลมาศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทาแห่งนี้^{๑๒} นับได้ว่าพระเจ้าหรรษะ เป็นกษัตริย์ของชาวพุทธ องค์สุดท้ายของอินเดีย

๒.๓ มูลเหตุของการสร้างงานพุทธศิลป์

นับแต่สมัยที่มีการสร้างวิหารหรือวัด โดยเริ่มจากพระเจ้าพิมพิสาร ถวายอุทยานเวฬุวัน ให้เป็นอารามของพระพุทธเจ้า^{๑๓} และพระพุทธองค์ทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา^{๑๔} โดยถือว่าการสร้างวัดเป็นการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ คือ ทานมัย ได้แก่ บุญอันสำเร็จด้วยการบริจาคทานที่ประกอบด้วยจิตศรัทธาอันเป็นกุศล ต่อมาเมื่อมีการเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างที่เป็นความจำเป็นสำหรับการใช้สอย เพื่อสะดวกในการประพบัติพรหมจรรย์ของพระภิกษุ การก่อสร้างจึงเป็นเรื่องของงานด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งในสมัยครั้งพุทธกาล เรียกว่า ก่อสร้างว่า “นวกรรม”^{๑๕} ส่วนมีการประดับตกแต่ง เป็นการเพิ่มความสวยงามวิจิตรพิสดารมากขึ้น คือ งานประติมากรรม และงานจิตรกรรม คือ งานเขียนภาพ บอกเล่าเหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา เช่น ภาพวาดบนผนังถ้ำ เป็นต้น ดังนั้นวัดจึงกลายเป็นที่รวมของศิลปะ-วัฒนธรรมของชาติที่ได้รับการทำนุบำรุงรักษา และเป็นบ่อเกิดแห่งความศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนทั่วไปตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน

การสร้างปูชนียวัตถุที่เป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสจับต้องได้ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมากขึ้น โดยเฉพาะจะไม่ยึดเพียงนามธรรมที่ไม่มีตัวตนแต่เพียงด้านเดียว ที่เหล่าพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ มีความรู้สึก “ธรรมะ” เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก สร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น จึงมีการสร้างงานพุทธศิลป์ขึ้นไว้ใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ อันเป็นทางด้าน

^{๑๒} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, หน้า ๖๒.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

^{๑๕} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๐๘/๑๑๙.

รูปธรรมโดยผ่าน “สื่อสัญลักษณ์” ต่าง ๆ ที่มีจุดหมายเพื่อดำรงรักษาความศรัทธาหรือสร้างความเชื่อมั่น เพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้น หรือเพื่อเข้าถึงการหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏฏ์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การนำเรื่องราวทางพระพุทธศาสนามาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะ นับเป็นวิธีการหนึ่งของการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ของคนในแต่ละยุคสมัย ซึ่งนอกเหนือจากเป็นการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมทางอ้อมให้แก่คนในสมัยนั้น ๆ ช่างผู้สร้างงานพุทธศิลป์ยังได้สอดแทรกคติธรรม ข้อคิดหรือหลักธรรมต่าง ๆ ลงในงานพุทธศิลป์ที่ได้รับการสร้างสรรค์ผ่านภูมิปัญญาของตนแล้วไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้อีกด้วย

๒.๓.๑ การสร้างพุทธเจดีย์ในประเทศอินเดีย

ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับนั่งสนทนาธรรมอยู่กับพระพุทธองค์ด้วยความเคารพอย่างสูงยิ่ง เมื่อขอแลกกลับทรงลูกจากที่ประทับ ถวายกระทำประทักษิณแล้วเสด็จออกไป พระพุทธองค์ได้ตรัสกับภิกษุในที่นั่งว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศลนี้ ทรงตรัสธรรมเจดีย์ เธอทั้งหลายจงเรียนธรรมเจดีย์ จงทรงจำธรรมเจดีย์ไว้ เพราะธรรมเจดีย์ประกอบด้วยประโยชน์เป็นอาทิพรหมจรรย์”^{๑๖} ธรรมเจดีย์ในที่นี้ คือ พระวาจาที่เคารพพระธรรม เพราะเมื่อกระทำ ความเคารพในพระรัตนหนึ่ง คือ เคารพในพระพุทธเจ้า ก็ย่อมเป็นการทำความเคารพในพระธรรม และในพระสงฆ์

อีกเหตุการณ์หนึ่งในแคว้นวัชชี พระพุทธองค์ได้ตรัสสรรเสริญพวกเจ้าวัชชีที่ไม่ฉูดฉาดขึ้นใจกุลสตรีให้มาร่วมเสพด้วยว่า “พวกเจ้าวัชชีนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นของตน และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่จะพึงมีต่อเจดีย์เหล่านั้นมิให้เสื่อมสูญไป ซึ่งประกอบไปด้วย อปริหานิยธรรม ๗ คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม มีแต่เจริญ”^{๑๗} ดังนั้น คำว่าเจดีย์ของพระพุทธองค์จึงหมายถึง การกระทำด้วยความสุจริตประกอบด้วยคุณธรรม ไม่มีเรื่องของวัตถุธาตุใด ๆ มาเกี่ยวข้อง ส่วนที่เป็นเรื่องของวัตถุธาตุอันเป็นของฝ่ายโลกียะนั้น พระองค์ตรัสเพื่อใช้เปรียบเทียบในการสอน หรือตรัสถึงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น พระพุทธองค์ตรัสให้ภิกษุสร้างสถูป (สิ่งก่อสร้างเพื่อใช้บรรจุของควรบูชา) เพื่อบรรจุอัฐิของท่านพาหิยะ^{๑๘} เป็นต้น

^{๑๖} อาทิพรหมจรรย์ คือ พระบรมศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณที่ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ เป็นผู้มีพื้นฐานของชีวิตที่ประเสริฐ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๔/๔๕๘.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๐-๘๑.

^{๑๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๗.

ในพระไตรปิฎกได้แสดงข้อความถึง เจตีย์ที่เป็นรูปของวัตถุอยู่บ้าง คือ ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละ ณ เมืองกุสินารา หมู่เทวดา และมนุษย์ต่างพร้อมใจกันบูชาพระพุทธองค์ด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ เพราะคิดว่่านับแต่นี้ไปจะไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าอีกแล้ว พระอานนท์ได้กราบทูลถึงความรู้สึกเช่นนี้ของหมู่เทวดา และมนุษย์ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า มีสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง^{๑๙} ที่พุทธบริษัททั้งหลายควรระลึกถึง คือ

๑) สถานที่ประสูติ ๒) สถานที่ตรัสรู้ ๓) สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา ๔) สถานที่ดับขันธปรินิพพาน เป็นสถานที่ที่พุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรไปสักการบูชา ผู้ใดได้จาริกไปยังเจตีย์ มีจิตเลื่อมใส เมื่อตายแล้วผู้นั้นจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๒๐} ในลำดับถัดมาพระพุทธองค์ตรัสถึง การสร้างสถูปถวายแก่บุคคล ว่า

อานนท์ ภูปารหบุคคล คือ ผู้ควรสร้างสถูปถวายมี ๔ จำพวก ๑) พระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นภูปารหบุคคล ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นภูปารหบุคคล ๓) พระสาวกของพระตถาคต เป็นภูปารหบุคคล ๔) พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นภูปารหบุคคล บุคคลดังกล่าวนี้เป็นบุคคลพิเศษ สมควรแก่การสร้างพระสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ สำหรับการสักการะบูชากราบไหว้ของผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใส พระพุทธองค์ตรัสขยายความว่า ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใส ด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกพุทธเจ้า นี่เป็นสถูปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์. . .^{๒๑}

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๗ วัน มัลลกะษัตริย์ได้ทำพิธีถวายเพลิงพระบรมศพของพระองค์จนสำเร็จเรียบร้อย ข้าราชการปรินิพพาน และการถวายเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้แพร่ไปยังบรรดาเมืองต่าง ๆ ทั้งที่เมืองของพระประยูรญาติ และเมืองที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปเผยแผ่ศาสนา ต่างส่งทูตไปยังกุสินาราเพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า โดยกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า “พวกตนต้องการพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุ และเป็นเครื่องเคารพบูชา” โดยมีโพนพราหมณ์ คือ พราหมณ์ผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือของกษัตริย์ทั้งหลาย (เป็นผู้สร้างตมพสธูป บรรจุพระบรมธาตุที่ใช้ดวงพระบรมธาตุ) เห็นเหตุการณ์ซึ่งส่อเค้าว่าจะเกิดความไม่สงบขึ้นจึงกล่าวกับคณะทูตเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรที่จะประหัตประหารกัน ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูป

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐.

^{๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

จะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ เพราะมีประชาชนจำนวนมากเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า”^{๒๒} ดังนั้นจึงตกลงกันให้โพนพราหมณ์เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ภายหลังกษัตริย์กรุงโมริยะแห่งเมืองปีปลิวัน ส่งทูตมาขอแบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุบ้าง แต่เมื่อมาถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุได้เสร็จสิ้นไปแล้ว เจ้ามัลละจึงมอบพระอังคาร (เถ้าถ่าน) ให้ไป กษัตริย์กรุงโมริยะจึงนำไปบรรจุในสถูปที่ทรงสร้างไว้ สำหรับสักการบูชาที่เมืองของตน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๙ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๑๐^{๒๓} เหล่านี้จึงเป็นการสร้างพระสถูปที่มีปรากฏให้เห็นเป็นวัตถุธาตุ

ประเทศอินเดียนั้นมีอาณาเขตกว้างขวาง เมื่อมีการสร้างศิลปวัตถุทางศาสนาขึ้น แม้จะอยู่ในช่วงเวลาร่วมสมัยกัน แต่ต่างก็มีแบบแผน พื้นเพทางวัฒนธรรมแตกต่างกันไป ศิลปวัตถุ เช่น สถูปก็มีการพัฒนาจากเนินดินฝังศพธรรมดาหรือบรรจุอัฐิธาตุคนสำคัญในสมัยโบราณ แต่เมื่อมาสร้างพระสถูปเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า จึงได้มีการพัฒนารูปแบบจากเดิมด้วยการเพิ่มฐานที่บรรจุองค์พระสถูปให้สูงขึ้น เพิ่มจำนวนฉัตรปักเหนือแท่นบูชา (หรรมิกา) เพิ่มความสูงซึ่งแต่เดิมเป็นรูปโอคว่ำขึ้นเป็นทรงกระบอก มีการประดับลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์แสดงหลักแห่งปรัชญาธรรมต่าง ๆ มากมาย และมีความสวยงามขึ้น^{๒๔} สมัยถัดมาเมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น จึงมีการนำองค์พระพุทธรูปมาประกอบที่องค์พระสถูปนั้นด้วย^{๒๕} บรรดาศิลปวัตถุต่าง ๆ ที่เป็นทั้งพระสถูป (สิ่งก่อสร้างเพื่อใช้บรรจุของควรบูชา) และเจดีย์ (บุคคล สถานที่หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา) จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับเจดีย์ที่เป็นวัตถุที่สร้างขึ้นเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าโดยตรง มี ๔ ประเภท^{๒๖}

๑) ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน และมีพุทธดาร์สให้สร้างสถูปไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง

๒) บริโภคเจดีย์ คือ สังฆเวณียสถาน ๔ แห่งที่พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ต่อมาได้เพิ่มสถานที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอีกเช่น สถานที่พระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่บรรจุพระอังคาร (เถ้า) สถานที่ถวายเพลิงพระสรีระ สถานที่บรรจุพระอังคารใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุ สถานที่รับพันธฺ์พระศรี-

^{๒๒} ดุราลละเอียตใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗/๑๗๘-๑๗๙.

^{๒๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๐/๗๒๔.

^{๒๔} กองพุทธศาสนศึกษา, ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, หน้า ๘๑.

^{๒๕} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๖๔.

^{๒๖} กรมศิลปากร, วิชาการพุทธสถานไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มณฑลนครฯ พิมพ์ครั้งที่ ๑), (กรุงเทพฯ, ๒๕๓๓), หน้า ๓๕.

มหาโพธิ์ไปปลูก ณ ที่ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังนับบริหารเครื่องใช้ของพระพุทธเจ้า เช่น บาตร จีวร ฌมกรก เสนาสนะ เติงย ตั่ง กุฏิ วิหาร เข้าไว้ในปริกคเจตีย์ด้วย

๓) ธรรมเจตีย์ คือ เจตีย์บรรจุพระธรรม ได้แก่ จารึกพระพุทธพจน์ เช่น อริยสัจ, ปฏิจาสมุปบาท เป็นต้น ลงในใบลาน แล้วนำไปบรรจุไว้ในเจตีย์ ต่อมาภายหลังเมื่อมีการจารึกพระธรรมเป็นตัวอักษรแล้ว จึงนับพระไตรปิฎกเข้าเป็นธรรมเจตีย์ด้วย

๔) อุเทสิกเจตีย์ ได้แก่ พุทธเจตีย์อย่างอื่นที่นอกเหนือจากเจตีย์ ๓ อย่างข้างต้น สร้างอุทิศพระพุทธเจ้าหรือสร้างเพื่อเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ได้แก่ ธรรมจักร รอยพระบาท พระพุทธรูป ที่สร้างด้วยถาวรวัตถุเช่น เงิน ทอง แก้ว มณี ศิลา โลหะ ดิน ปูน หรือไม้^{๒๗} เป็นต้น

๒.๓.๒ พุทธศิลป์ในประเทศอินเดีย

มีบันทึกของหลวงจีนฟาเหียนที่ได้จารึกแสวงบุญมายังอินเดีย^{๒๘} ในสมัยพระเจ้ากนิษกะ แห่งราชวงศ์กุษาณะ ว่า ได้พบเห็นการประดับตกแต่งศาสนสถานต่าง ๆ โดยสร้างเป็นภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ และชาดก (ประติมากรรม) ในความหมายว่า เพื่อต้องการแสดงให้เห็นถึงตัวตน และการมีอยู่ของพระพุทธเจ้า แต่ไม่นิยมที่จะสร้างเป็นประติมากรรมที่เป็นรูปของพระพุทธเจ้า ถึงแม้พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปเป็นเวลานานแล้ว แต่ผู้นับถือพุทธศาสนาก็ยังไม่นิยมสร้างรูปพระพุทธเจ้าในรูปของมนุษย์ขึ้นมา โดยอาจจะเป็นเรื่องของความไม่เหมาะสมที่จะไปจำลองรูปเหมือนพระพุทธเจ้า หรืออาจจะเป็นการปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เน้นย้ำมิให้ยึดติดในรูปหรือตัวตน ซึ่งรวมถึง รูปของพระพุทธเจ้าด้วย แต่ทำเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งที่ตนเคารพบูชา เช่น ตอนประสูติ สลักเป็นรูปพระนางสิริมหามายายืนโน้มกิ่งสาละ มีดอกบัวผุดขึ้นมาจากพื้นดิน ๗ ดอก ให้เห็นตำแหน่งของพระกุมารที่ประทับยืนอยู่บนดอกบัว (ไม่มีรูปพระกุมาร) มีเทวดานางฟ้าอยู่ด้านหน้า หรือตอนปฐมเทศนา แกะสลักหินเป็นกงล้อธรรมจักร มีกวางหมอบอยู่ พร้อมเหล่าเทวดานางฟ้าทั้งหลาย (ไม่มีรูปพระพุทธเจ้า)^{๒๙} เป็นต้น

^{๒๗} พระมหาสมชาย ทีปภาโส (บุญเกลี้ยง), ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท ๒๑ เซนต์จอร์รี่ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕-๔๖.

^{๒๘} อนุศักดิ์ เนตรนนท์, ตำนานและอานิสสการสร้างพระพุทธรูป, ใน ตำราพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามมติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๘-๒๒๙.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, หน้า ๓๔.

ระหว่างปี พ.ศ. ๕๐๐-๘๐๐ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช^{๓๐} กษัตริย์ของกรีกได้ขยายอำนาจมาถึงอินเดียตอนเหนือ คือ เมืองคันธารราชูร์ของอินเดีย พระองค์นำชาวกรีกมาตั้งรกรากอยู่กับชาวพื้นเมือง ก่อนยกทัพกลับได้ทรงแต่งตั้งแม่ทัพของพระองค์ ไว้ทำหน้าที่ในการรักษาอาณาเขต รู้จักกันในนามพระยามิลินท์หรือกษัตริย์เมนันเดอร์ (Manander) สุดท้ายแล้วชาวกรีก (โยนก) เหล่านั้นรวมทั้งพระยามิลินท์ ได้หันมานับถือศาสนาพุทธตามชาวพื้นเมืองที่นับถือศาสนาพุทธอยู่ก่อนแล้ว พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ได้ทำการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเสมือนพระองค์เป็นคนอินเดียเสียเอง ดังนั้น การเริ่มสร้างพระพุทธรูปจึงเป็นพระราชดำริของกษัตริย์เมนันเดอร์ เพราะพระองค์มีเชื้อสายกรีก ไม่มีข้อห้ามในการทำรูปเคารพเป็นรูปมนุษย์ อีกทั้งชาวกรีกมีฝีมือ และนิยมทำรูปเคารพอยู่ก่อนแล้ว พระองค์จึงให้เหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิต กับพวกนายช่างประชุมปรึกษากันว่า ควรทำอย่างไร โดยการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีข้อบังคับอยู่ ๒ ประการ^{๓๑} คือ

๑) พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนั้นจะต้องทำให้แปลกไปจากรูปคนที่พบเห็นทั่วไป ใครเห็นสามารถรู้ได้ทันทีว่าเป็นรูปของพระพุทธเจ้า

๒) พระพุทธรูปจะต้องสร้างให้มีพุทธลักษณะงดงาม เป็นที่ชอบใจของผู้คนทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

การสร้างพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย นั้น เริ่มต้นขึ้นในแคว้นคันธารราชูร์ จากชนชาติกรีก และก่อให้เกิดเป็นงานสร้างที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่สำคัญ ๆ อีกมากมาย^{๓๒} ดังนี้

๑) พุทธศิลป์สมัยเมารยะ (Mauraya พ.ศ. ๓๐๐-๖๐๐) มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางภาคเหนือของอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงประกาศแผ่พระพุทธศาสนาไปทุกดินแดน พร้อมกับนำเสาอโศกไปประดิษฐานไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า ดินแดนนั้นนับถือพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงสร้างสถูปสาญจี และทำภาพประติมากรรมบอกเล่าพุทธประวัติไว้มากมาย แต่ใช้แทนด้วยสัญลักษณ์^{๓๓} (ดูภาพ ๑) เช่น ดอกบัว หมายถึง การประสูติ, ต้นศรีมหาโพธิ์ หมายถึง การตรัสรู้, ธรรมจักร หมายถึง การแสดงปฐมเทศนา, พระสถูป หมายถึง การเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น

^{๓๐} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, หน้า ๕๐.

^{๓๑} รอบทิศ ไวยสุศรี, “การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม”, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๓๒} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, หน้า ๔๗-๖๓.

^{๓๓} กองพุทธศาสนศึกษา, **ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา**, หน้า ๘๑.

ภาพที่ ๑ แสดงภาพปฐมเทศนา^{๓๔}

๒) พุทธศิลป์สมัยคันธารราษฎร์ (Gandhara พ.ศ. ๕๐๐-๘๐๐) มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางภาคเหนือของอินเดีย มีเมืองตักศิลาเป็นศูนย์กลางของการศึกษา และอุดมไปด้วยศิลปะวิทยาการแขนงต่าง ๆ ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะเมื่อพระเจ้าเมนันเดอร์ เจ้าผู้ปกครอง หันมานับถือศาสนาพุทธจึงคิดสร้างพระพุทธรูป ลักษณะของพระพุทธรูปจึงมีวงพระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้าของชาวกรีก เช่น เทพจูปีเตอร์ เทพอพอลโล^{๓๕} เป็นต้น มีพระเกศาเป็นเส้นยาว ขมวดเป็นพระเมาลีไว้เหนือพระเศียร แสดงริ้วจีวรที่เป็นจริงตามธรรมชาติของผ้า

(ดูภาพ ๒)

ภาพที่ ๒ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยคันธารราษฎร์^{๓๖}

^{๓๔} ที่มาของภาพ: <http://www.topicstok.pantip.com> [๒๘ กันยายน ๒๕๕๗]

^{๓๕} รอบทิศ ไวยสุศรี, “การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม”, หน้า ๒๕.

^{๓๖} ที่มาของภาพ: <http://f.ptcdn.info/410/018/0001/.....> [๑๑ เมษายน ๒๕๕๘]

๓) พุทธศิลป์สมัยมถุรา (Mathura พ.ศ. ๕๐๐-๕๐๐) ถิ่นกำเนิดทางภาคเหนือของอินเดียเป็นศิลปะในยุคเดียวกับคันธารราชูร์ พุทธศิลป์ในสมัยนี้แบ่งเป็น ๒ ยุค คือ

๑. ยุคแรก พระพุทธรูปมีลักษณะโครงสร้างกายแข็งแรงบึกบึน สร้างหยาบ ๆ ไม่สละสลวย

๒. ยุคหลัง จะสร้างแบบผสมผสานกับสมัยคันธารราชูร์ มีความละเอียดอ่อน ลวดลายนุ่มนวลขึ้น และมองเห็นว่าเป็นศิลปะแบบอินเดียอย่างชัดเจน พระพักตร์ดูสดชื่น แย้มพระโอษฐ์เล็กน้อย ลักษณะพระเศียรค่อนข้างกลม พระเกศาม้วนขมวดเป็นก้นหอย จีวรบาง แบนสนิท มีริ้วบาง ๆ ขนานกัน บางรูปมีรัศมีวงกลมอยู่ด้านหลังพระเศียร สลักลายในรัศมีสวยงาม (ดูภาพ ๓)

ภาพที่ ๓ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยมถุรา ยุคหลัง ^{๓๕๗}

๔) พุทธศิลป์สมัยอมราวตี (Amaravarti พ.ศ. ๕๙๐-๘๖๓) ถิ่นกำเนิดอยู่ทางภาคใต้ของประเทศอินเดีย ในยุคต้น ๆ จะสร้างเป็นศิลปะวัตถุเพื่อศาสนาพราหมณ์ เริ่มประมาณปี พ.ศ. ๕๙๐ มีลักษณะของพระพุทธรูปแบบผสมผสานโดยเอาศิลปะสมัยมถุรา และสมัยคันธารราชูร์ ผสมเข้าด้วยกัน จึงได้องค์พระพุทธรูปที่งดงาม สละสลวยขึ้น และเริ่มเป็นแบบอุดมคตินิยมมากขึ้น พระพุทธรูปของสมัยอมราวตีนี้ ส่งผลไปถึงลังกาเป็นอย่างมาก และต่อมาเมื่อสุโขทัยรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามา จึงได้แบบอย่างของพระพุทธรูปมาจากแบบอมราวตีนี้ด้วย ^{๓๕๘} (ดูภาพ ๔)

^{๓๕๗} ที่มาของภาพ: <http://www.kalyanamitra.org.net> [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘]

^{๓๕๘} พุทธศาสนิกฯ, **พุทธประวัติจากหินสลัก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๑.

ภาพที่ ๔ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยอมราวดี^{๓๙}

๕) พุทธศิลป์สมัยคุปตะ (Gupta พ.ศ. ๘๖๓-๑๑๙๐) อยู่ทางภาคเหนือ ในราชวงศ์คุปตะ ถือกันว่าเป็นสมัยของช่างที่มีฝีมือสูงสุดของอินเดีย (Classic) มีความงามโดดเด่น เป็นอย่างคนอินเดียแท้ ๆ โดยผ่านวิวัฒนาการทางด้านศิลปะด้วยระยะเวลาอันยาวนาน จนประกอบขึ้นเป็นพุทธศิลป์ในอุดมคติอย่างสมบูรณ์แบบ มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายปาง ถือได้ว่าพระพุทธรูปในสมัยนี้ มีการแสดงออกซึ่งอากัปกริยาท่าทางที่มีคุณค่าเหนือทุก ๆ สมัยในอินเดีย จีวรบางแนบเนื้อคล้ายผ้าเปียกน้ำที่แนบสนิทอยู่กับทรวดทรง จึงเห็นพุทธลักษณะอันงดงามของพระพุทธรูป และพระพุทธรูปในสมัยนี้ได้แพร่หลายออกไปทั่วทั้งประเทศอินเดีย^{๔๐} (ดูภาพ ๕)

ภาพที่ ๕ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยคุปตะ^{๔๑}

^{๓๙} ที่มาของภาพ: พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย, หน้า ๑๗๑.

^{๔๐} จารุวรรณ พึ่งเทียร, พุทธศิลป์, หน้า ๕๗

^{๔๑} ที่มาของภาพ: <http://www.oknation.net>. [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘]

๖) พุทธศิลป์สมัยปาละ (Pala พ.ศ. ๘๖๕-๑๓๐๐) ถิ่นกำเนิดในแคว้นอ่าวเบงกอล ราชวงศ์ปาละ มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นแบบของศาสนาพุทธมหายานผสมกับฮินดู^{๔๒} กลายเป็นพุทธศาสนาที่ติดันตระ แสดงความเคารพนับถือพระอาทิพระพุทธรูปเจ้า คือ พระพุทธรูปเจ้าผู้สร้างโลก มีการใช้เวทย์มนต์ต่าง ๆ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงคมชัด พระโอษฐ์ยกเป็นขอบคมเป็นสัน จีวรบางแนบเนื้อ นิยมตกแต่งให้มีภาพประกอบมาก^{๔๓} (ดูภาพ ๖)

ภาพที่ ๖ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยปาละ^{๔๔}

๗) พุทธศิลป์สมัยปาละ-เสนะ (Pala-Sena พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๓๐๐) เป็นยุคที่มี ๒ ราชวงศ์ มีศิลปะใกล้เคียงกันมาก แข่งกันสอนทั้งศาสนาพุทธนิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์ นิยมสร้างพระพุทธรูปที่ประดับตกแต่งจนดูอลังการ และดูมีเรื่องราวมาก (ดูภาพ ๗)

ภาพที่ ๗ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยปาละ ยุค ๑ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยเสนะ ยุค ๒^{๔๕}

^{๔๒} อ่างใน พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว: ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๔๓} จารุวรรณ พึ่งเทียร, พุทธศิลป์, หน้า ๕๙

^{๔๔} ที่มาของภาพ: <http://www.oknation.net>. [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘]

^{๔๕} ที่มาของภาพ: <http://cdn.gotoknow.org/media/Leles/000/>. [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘]

๘) พุทธศิลป์สมัยโจฬะ (Chola พ.ศ. ๑๓๙๘-๑๘๐๐) เจริญอยู่ทางตอนใต้ของอินเดียรวมถึงศรีลังกา นับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน (เถรวาท) อย่างมั่นคงมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศิลป์สมัยโจฬะแสดงความเป็นเชื้อชาติทมิฬอย่างชัดเจน สร้างพระพุทธรูปที่แสดงถึงความสงบ และดูเคร่งขรึมซึ่งเป็นคุณสมบัติของศาสนาพุทธ (ดูภาพ ๘)

ภาพที่ ๘ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยโจฬะ^{๔๖}

๒.๔ คุณสมบัติและประเภทงานพุทธศิลป์

งานพุทธศิลป์โดยหลัก ๆ แล้วประกอบด้วย

๑. งานสถาปัตยกรรม คือ ส่วนของงานก่อสร้าง เช่น วัด วิหาร เจดีย์ เป็นต้น
๒. งานประติมากรรม คือ ส่วนของงานประดับตกแต่ง และพระพุทธรูป เป็นต้น
๓. งานจิตรกรรม คือ งานประเภทภาพเขียน บอกเล่าเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาเป็นตอน ๆ เช่น เล่าเรื่องชาดก เป็นต้น และรวมถึงการจารึกอักษรลงในใบลาน ในคัมภีร์ หรือภาพประกอบที่ช่วยเสริมแต่งให้งานพุทธศิลป์นั้น ๆ สมบูรณ์ขึ้น

งานศิลป์ที่สร้างขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนา จะมีคุณค่ามากหรือน้อยเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับตัวของช่างผู้ทำงานศิลปกรรมว่า ศึกษาเรื่องราวในพุทธประวัติ, ศึกษาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ว่าลึกซึ้งหรือไม่ และตัวของช่างมีฝีมือ, มีประสบการณ์มากเท่าใด หากมีคุณสมบัติพร้อม ผลงานที่ได้ย่อมมีคุณค่า โดยมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ส่วน^{๔๗} คือ

- ๑) รูปทรง (Figure) คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัสดุ และทัศนธาตุต่าง ๆ ที่สัมผัสได้ด้วยประสาทตา

^{๔๖} ที่มาของภาพ: <http://www.topicstok.pantip.com> [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘]

^{๔๗} ชะลูด นิยมเสมอ, การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์-พรินต์กรัฟ, ๒๕๓๒), บทนำ.

๒) เนื้อหา (Matter) คือ ส่วนที่เป็นนามธรรมที่รับรู้ได้ด้วยความรู้สึกนึกคิด ผ่านทางรูปทรง เช่น เรื่องราว (Story) อารมณ์ (Feeling) และสัญลักษณ์ (Symbol)

อารีย์ สุทธิพันธุ์ แสดงข้อความเพิ่มเติมว่า นอกจากคุณสมบัติทั้ง ๒ ประการข้างต้นแล้ว งานพุทธศิลป์ที่งดงามอย่างมีคุณค่า ควรมีคุณสมบัติอีก ๕ ประการ^{๔๘} คือ

- ๑) คุณสมบัติที่แท้จริงในตัวของงานพุทธศิลป์
- ๒) คุณสมบัติในการดำรงอยู่ของงานพุทธศิลป์
- ๓) คุณสมบัติที่ให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น
- ๔) คุณสมบัติที่ส่งเสริมให้คิดถึงสิ่งอื่น
- ๕) คุณสมบัติที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง

๑) คุณสมบัติที่แท้จริงในตัวของงานพุทธศิลป์ มีความพิเศษเพิ่มอีก ๓ ประการ คือ

๑.๑. ทางกายภาพภายใน ได้แก่ วัสดุที่นำมาใช้ประกอบกับวิธีที่ผสมผสานกันทำให้เกิดเป็นผลงานขึ้น ซึ่งมุ่งหมายถึง คุณสมบัติ และคุณค่าของวัสดุที่ทำให้ผู้พบเห็นตระหนักในคุณค่าของสิ่งที่ตนรับรู้ นั้น และถ้าผู้พบเห็น พบว่าวัสดุที่ใช้นั้นชำรุด กะเทาะ เสียหายส่วนใดส่วนหนึ่งก็จะเกิดความรู้สึกร่วม เสียหาย และหวงแหน

๑.๒ ทางความรู้สึกกายภาพที่แสดงให้เห็น ได้แก่ อิริยาบถของพระพุทธรูปจะแสดงท่าทางเฉพาะแบบ ไม่แสดงความรู้สึกต่อเนื่องแก่ผู้พบเห็น เมื่อเราเห็นพระพุทธรูปอยู่ในท่านั่ง ก็มีความรู้สึกว่ามันจริง ๆ จะยืนไม่ได้หรือเห็นพระพุทธรูปยืน ก็มีความรู้สึกยืนเท่านั้นหรือเห็นพระพุทธรูปก้าวเดิน ก็รู้สึกเห็นเดินจริง ๆ เพราะตำแหน่งของอวัยวะ ท่าทางมีความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ (ดูไม่ขัดตา)

๑.๓ ทางความหมายต่อชุมชน ได้แก่ ผลงานที่เกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนา ทางความเชื่อ และการแสดงพื้นเมือง คุณสมบัติตามความหมายนี้เมื่อผู้พบเห็นรับรู้แล้วก็จะรู้สึกต่อเนื่องในจิตใจ เสริมสร้างศีลธรรม และเกิดความสามัคคีในทางอ้อม

๒) คุณสมบัติในการดำรงอยู่ของงานพุทธศิลป์ หมายถึง งานพุทธศิลป์ที่ดีต้องมีตำแหน่งในการติดตั้งที่แน่นอน มีขนาดสูงต่ำเหมาะสม มีมุมที่งดงามมากที่สุดมุมใดมุมหนึ่ง ส่วนมุมอื่น ๆ เป็นเพียงส่วนประกอบ และต้องเกี่ยวข้องกับตำแหน่งแสง และเงาที่ตกทอดลงบนผลงานนั้นด้วยมุมที่เหมาะสม

^{๔๘} อารีย์ สุทธิพันธุ์, ศิลปะกับมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๗๖.

๓) **คุณสมบัติที่ให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น** ยิ่งดูยิ่งประทับใจ หมายถึง งานพุทธศิลป์จะต้องก่อให้เกิดความรู้สึกประทับใจมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อเราเข้าไปในโบสถ์มองเห็นพระประธาน ครั้งแรกมีความรู้สึกประทับใจอย่างไร และภายหลังได้เข้าไปชมอีกมีความรู้สึกประทับใจเพิ่มขึ้น ยิ่งพิศยิ่งเพิ่มความซาบซึ้ง ยิ่งดูนานมากขึ้นยิ่งมีความรู้สึกน่าเลื่อมใสในคุณค่าของวัสดุ คุณค่าของรูปทรง และคุณค่าทางศิลปกรรม ผลงานนั้นจึงถือได้ว่ามีคุณค่าทางความรู้สึกเพิ่มขึ้น และเป็นความรู้สึกได้เฉพาะบุคคล

๔) **คุณสมบัติที่ส่งเสริมให้คิดถึงสิ่งอื่น** หมายถึง งานพุทธศิลป์นั้นจะต้องก่อให้เกิดความคิดเปรียบเทียบกับผลงานอื่น ๆ ที่เคยพบเคยเห็นมา ปลุกเร้าให้คิดถึงคุณค่าพร้อมกับให้ความรู้สึกว่าได้มีส่วนร่วมกับการงานทางศิลปะที่เห็นอยู่ตรงหน้านั้น ถือได้ว่าเป็นความรู้สึกทางสุนทรียภาพเฉพาะตนได้อีกอย่างหนึ่ง

๕) **คุณสมบัติที่มีความสมบูรณ์ในตัว** หมายถึง งานพุทธศิลป์นั้นจะต้องมีความสมบูรณ์ลงตัวในรูปทรงและเรื่องราว ไม่สามารถจะแยกส่วนประกอบขึ้นใดชิ้นหนึ่งออกได้

๒.๕ วิวัฒนาการพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย

นับตั้งแต่สุโขทัยรับพุทธศาสนาเถรวาทจากนครศรีธรรมราช มาประดิษฐานไว้จนมั่นคงที่สุโขทัย ล้วนเกิดผลดีในด้านการศึกษา การปกครองคณะสงฆ์ และศิลปกรรมเป็นอย่างมาก เพราะลัทธิการรุ่งเรืองด้านพระพุทธศาสนามาก่อน มีพระผู้เชี่ยวชาญด้านพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีช่างผู้ชำนาญด้านพุทธศิลป์ สุโขทัยจึงได้รับอันิสงคจากการมีสัมพันธไมตรีนี้

๒.๕.๑ พระพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยเมื่อตั้งตัวเป็นอิสระจากขอมได้แล้วในราวปี พ.ศ. ๑๗๖๒ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ราชวงศ์พระร่วง เป็นกษัตริย์พระองค์แรก ในยุคเริ่มต้นนี้สุโขทัยมีการผสมผสานความเชื่อหลายอย่าง คนสุโขทัยโดยทั่วไปยังนับถือผี วิญญาณของบรรพบุรุษ ปราภฏการณธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดู และพุทธศาสนานิกายมหายาน (อาจริยวาท) ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกไว้ว่า “มีการนับถือผีกันทุกเมือง ทุกบ้านต่างมีผีประจำบ้านของตน”^{๔๙}

ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์องค์ที่ ๓ เสด็จขึ้นครองราช ได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์จากเมืองนครศรีธรรมราช ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงนำหลักพุทธธรรมมาเป็นรากฐานในการพัฒนาสังคมของสุโขทัย คือ ทรงใช้ปัญญา

^{๔๙} อ้างใน ภูมิฤทัย ภูติจันทร์, “การศึกษาทบตาของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยในการบำรุงพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๓.

นำศรัทธา^{๕๐} ทำให้กายเดิมค่อย ๆ สูญหายไป การที่ลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งมั่นที่สุโขทัยเกิดผลดีขึ้นหลาย ๆ ประการเช่น ด้านการศึกษา, ด้านการปกครองคณะสงฆ์, ด้านการเมืองการปกครอง และด้านศิลปกรรม ในด้านการศึกษาจากการมีไมตรีกับลังกาทำให้สุโขทัยได้รับพระไตรปิฎก อรรถกถา มาศึกษาเรียนรู้ และหลักการปฏิบัติธรรมตามคำสอน, ด้านการปกครองคณะสงฆ์มีการจัดทำเนียบสมณะศักดิ์ขึ้น คือ ครูบา เถระ มหาเถระ สังฆราชา สังฆปริณายกสิทธิ และแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ คณะ คือ คณะคามวาสี และคณะอรัญญวาสี เป็นที่ศรัทธาแก่คนสุโขทัยเป็นอย่างมาก^{๕๑} ด้านการเมืองการปกครอง กษัตริย์สุโขทัยทรงอยู่ในฐานะบิดา ทรงปกครองราษฎรเยี่ยงบิดาปกครองบุตร มีความสัมพันธ์กันในระหว่างเมืองโดยมีพระพุทธศาสนาช่วยให้เกิดความมั่นคง, ด้านศิลปกรรม การได้รูปแบบศิลปวัตถุมาจากลังกา ช่วยให้ช่างของสุโขทัยได้พัฒนาศิลปะ จนมีอัตลักษณ์เป็นแบบเฉพาะของตนเองได้ในที่สุด

ในปี พ.ศ. ๑๙๐๐ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) กษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัยเป็นยุคของความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาสูงสุด พระองค์ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับลังกามากยิ่งขึ้น ทรงจัดสร้างปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุไว้มากมาย เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา สร้างพระเจดีย์ ปลุกต้นศรีมหาโพธิ์ และสร้างรอยพระพุทธรูปที่เขาสุมณภูมিবรพต^{๕๒} โดยได้รูปแบบมาจากลังกา ทรงอาราธนาพระสังฆราชจากลังกามาพำนักอยู่กรุงสุโขทัย และทรงออกผนวช ณ วัดป่ามะม่วง (เขตอรัญญิก)^{๕๓} ด้วยเหตุผล ๓ ประการ^{๕๔} ดังนี้

๑) ด้วยทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทรงต้องการเป็นตัวอย่างให้ชาวสุโขทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์

๒) ทรงปรารถนาพุทธภูมิ

๓) เป็นการดำเนินตามรอยพระเจ้าอโศกมหาราชที่เป็นราชาผู้ทรงธรรม และแผ่อำนาจแห่งธรรมไปทั่วแว่นแคว้น และนานาประเทศ

^{๕๐} สุภาพรณ ฦ บางช้าง, **พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑.

^{๕๑} กองพุทธศาสนศึกษา, **ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๒๕.

^{๕๒} อ่างใน ภูมิฤทัย ภูติจันทร์, “การศึกษาบทบาทของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยในการบำรุงพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๙.

^{๕๓} อรัญญิก หมายถึง เขตป่า ห่างจากชุมชนแต่บิณฑบาตถึงได้ เป็นที่พำนักของพระภิกษุฝ่ายวิปัสสนา, วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๑๐๐ เอกสารสำคัญ สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕.

^{๕๔} สิริวัฒน์ คำวันสา, **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จักรลสนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐-๓๓.

พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเตภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงขึ้น เพื่อใช้เป็นหนังสือสอนศีลธรรมแก่ประชาชน และทรงใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนให้ตั้งอยู่ในความสงบสามัคคี^{๕๕}

๒.๕.๒ ประเภทงานพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงริเริ่มให้มีการนำเข้ามาของพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ดังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า “พระเจ้าโจจ (พ่อขุนศรีอินทราทิตย์) เสด็จไปสิริธรรมนครแล้วอัญเชิญพระสีหปฏีมา [พระพุทธสิหิงค์] มาประดิษฐานไว้เมืองสุโขทัยเพื่อสักการบูชา และโปรดให้สร้างพระปรารักษ์ที่ศรีสัชนาลัยด้วยศิลา และอัญเชิญมาขึ้นที่เมืองสุโขทัย หุ้มแผ่นทองแดง ปิดทองงดงามดังรูปพิพพิมาน”^{๕๖} โดยมีการดัดแปลงรูปทรง และผสมผสานเชิงสร้างสรรค์จากสิ่งก่อสร้างในวัฒนธรรมเดิม ๆ มาเป็นแบบที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของตนเอง แบ่งตามประเภทของงานได้ ๓ ประเภท^{๕๗} ดังนี้

๑) งานประเภทสถาปัตยกรรม (Architecture)

งานก่อสร้างสมัยสุโขทัยได้รับอิทธิพลการสร้างมาจาก ศิลปะลพบุรีที่เป็นพระปรารักษ์แบบมหายานของขอม, ศิลปะแบบอมราวดีอินเดียตอนใต้ที่เป็นพระสถูปทรงระฆัง เป็นต้น โดยนำมาดัดแปลงใหม่ เป็นรูปแบบเฉพาะที่มีอยู่ในสมัยสุโขทัยเท่านั้น เพราะเมื่อสิ้นสุโขทัยแล้ว ไม่มีที่ใดนำมาพัฒนาต่ออีกเลย คือ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ (ปัจจุบันเรียกทรงดอกบัวตูม) นิยมสร้างเจดีย์ มณฑป และพระปรารักษ์ มีขนาดใหญ่ ใช้เป็นศูนย์กลางหลักของวัดแทนวิหาร สร้างอาคารสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน ที่เรียกว่า “วิหารจัตุรมุข” ลักษณะมีแกนกลางรับพระพุทธรูปที่หันออกทั้งสี่ทิศ ด้านหน้าขององค์พระพุทธรูป ปรากฏพื้นที่ใช้สอยที่เปรียบได้กับวิหารประจำทิศทั้งสี่ อาคารดังกล่าวนี้มีอยู่ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ในตำแหน่งที่เป็นเจดีย์หรือศูนย์กลางของวัด^{๕๘} ในขณะเดียวกันได้มีการแปลงโบสถ์พราหมณ์มา

^{๕๕} คณะกรรมการสำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี), หน้า ๑๒๙.

^{๕๖} พระรัตนปัญญา, **ชินกาลมาลีปกรณ์**, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร ๒๕๐๑), หน้า ๒๙๔-๒๙๕.

^{๕๗} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, หน้า ๑๗๓-๑๗๕.

^{๕๘} อ่างใน บุญยกร วชิระเกียรติชัย, “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระอัฐารสที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๘.

เป็นวัดพุทธ คือ การยกฐานะสุโขทัยเป็นเมืองแห่งพิธีกรรม และเป็นสัญลักษณ์แห่งการปลุก
ศรัทธาในพุทธศาสนาเถรวาท^{๕๙}

๒) งานประเพณีประติมากรรม (Sculpture)

ความหมายคำว่า “ปฐิมา กับ ประติมา” มีความหมายเหมือนกัน แต่ใช้ต่างกัน
พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕^{๖๐} ได้ให้คำนิยามไว้ดังนี้

คำว่า “ปฐิมา” เป็นคำบาลี มีความหมายว่า รูปเปรียบหรือรูปแทนองค์
พระพุทธเจ้า เรียกย่อมาจาก พุทธปฐิมาหรือพุทธปฐิมากร, ใช้เฉพาะกับพระพุทธรูป เท่านั้น
ส่วนคำว่า “ประติมา” เป็นคำสันสกฤต มาจากคำว่า ปฐติมา พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตย-
สถาน ให้นิยามว่า เป็นศิลปะสาขาหนึ่งในจำพวกวิจิตรศิลป์ เกี่ยวกับการแกะสลักไม้ หินอ่อน
โลหะ และวัสดุอื่น ๆ ให้เป็นรูปหรือลวดลายต่าง ๆ คำว่า ประติมา จึงใช้ในวงกว้าง คือ จะเป็น
การแกะสลักลวดลายหรือหล่อโลหะให้เป็นรูปต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงการหล่อพระพุทธรูปด้วย

นับตั้งแต่พระพุทธศาสนาเถรวาท ได้เป็นที่ยอมรับนับถืออย่างแพร่หลายแล้วใน
สุโขทัย งานเกี่ยวกับพุทธศิลป์จึงเริ่มมีวิวัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนได้รูปแบบที่เป็นของ
สุโขทัยแท้ ๆ โดยเฉพาะงานสร้างพระพุทธรูปของสุโขทัย เริ่มมีแบบแผนเฉพาะตัว สามารถสร้าง
งานที่มีรูปทรงที่ประสานกลมกลืนได้อย่างงดงาม และลงตัวในแบบอุดมคติได้อย่างงดงาม
พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้น แบ่งออกตามลักษณะของงานปฐิมากรรมได้ ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๒.๑ ปฐิมากรรมแบบนูนต่ำ (Bas Relief) คือ ลักษณะงานที่มองเห็นได้ด้านเดียว
แสดงความตื้นลึกของภาพโดยมีความสูง-ต่ำเพียงเล็กน้อย เช่น ลวดลายปูนปั้นบนสถาปัตยกรรมหรือ
ลายแกะสลักต่าง ๆ เป็นต้น

๒.๒ ปฐิมากรรมแบบนูนสูง (Hight Relief) คือ ลักษณะงานที่มองเห็นได้ ๓
ด้าน คือ ด้านหน้า และด้านข้างอีก ๒ ด้าน โดยมีความตื้น-ลึกที่แตกต่างกันมากจนเห็นได้ชัดเจน
เช่น พระอิฐฐารสปูนปั้นขนาดใหญ่ในอุทยานเมืองเก่าสุโขทัย ลายปูนปั้นบนหน้าบัน เป็นต้น

๒.๓ ปฐิมากรรมแบบลอยตัว (Round Relief) สามารถมองเห็นได้รอบด้าน
เช่น พระพุทธรูป และเทวรูปต่าง ๆ รวมถึงเครื่องปั้นดินเผาด้วย ในสมัยสุโขทัยพระพุทธรูปแบบ

^{๕๙} ประเสริฐ ญ นคร และ วินัย พงศ์ศรีเพียร, ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์สุโขทัย, (ม.ป.ท.), หน้า
๑๑๑.

^{๖๐} จานงค์ ทองประเสริฐ, (ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม), ภาษาไทยโบราณ, (กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์แพรวพินยา, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๓-๑๖๕.

ลอยตัวนี้จะหล่อด้วยสัมฤทธิ์เป็นส่วนใหญ่^{๖๑} แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าในการหล่อพระพุทธรูปด้วยวัตถุที่มีความมั่นคง พระพุทธรูปของสุโขทัยไม่ว่าจะสร้างในอิริยาบถใด ล้วนแต่ให้ความรู้สึกประหนึ่งว่า เบาลอยในอากาศ และเคลื่อนไหวประดุจคลื่น แม้ทำขึ้นตามรูปทรงมนุษย์แต่เหมือนปราศจากความมีตัวตน เหมือนเบาลอย ช่างสุโขทัยสามารถปั้นขึ้นตามรูปทรงของมนุษย์ได้งดงามยิ่ง^{๖๒} มีความประสานกันของแนวคิดทางด้านนามธรรมกับความเป็นจริงที่ได้ปรากฏในทางวัตถุของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

๓) งานประเพณีจิตรกรรม (Fine Art)

สมัยสุโขทัยงานจิตรกรรมส่วนใหญ่เน้นหนักไปทางลายเส้น เป็นภาพชาดกต่าง ๆ ที่เขียนบนแผ่นหิน มีลักษณะตัวภาพที่อ่อนหวานตามธรรมชาติ เป็นอิทธิพลของศิลปกรรมจากอินเดีย และลังกา ซึ่งเป็นแบบอย่างของจิตรกรรมไทยในยุคต่อมา นอกจากภาพลายเส้นบนแผ่นหินแล้วยังได้พบงานจิตรกรรมอีกหลายแห่ง แต่ส่วนใหญ่มีสภาพชำรุด หากเป็นภาพที่ต้องใช้สีก็ใช้สีน้อยมี สีแดง ขาว ดำ เขียนเป็นประเพณีเอกรงค์ ปิดทองเป็นภาพเขียนสีฝุ่น การผสมสี ใช้กาหน้สัตว์หรือยางไม้ มีแบบแผนชัดเจนไม่ซับซ้อนในด้านการแสดงออก ดังนั้นจะเห็นได้ว่าภาพเขียนของไทยกำลังก่อรูปขึ้นเป็นแบบของงานศิลปกรรมไทย^{๖๓}

เรื่องของงานจิตรกรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงเคยเปรียบเทียบเรื่อง จิตที่เศร้าหมองกับจิตที่ผ่องแผ้วว่า “เหมือนกับจิตรกรเขียนภาพจิตรกรรม เขาก็คิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั่นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้นั้น”^{๖๔} เพราะงานจิตรกรรมมีลักษณะเป็นปรโตโสฆะที่นับได้ว่าเป็นกัลยาณมิตรที่ดียิ่งด้วยเรื่องราวที่สอดคล้องกับความจริง กลมกลืนกับความดี และความงาม การแสดงธรรมะหรือแสดงพุทธประวัติด้วยภาพ มีผลลึกซึ้งกว่าการแสดงด้วยตัวหนังสือ^{๖๕} หรือด้วยคำพูดตรงที่จะทำให้เกิดความประทับใจลึกซึ้งกว่า เพลิดเพลิน และมีการถ่ายทอดทางจิตใจได้ง่าย ถ้าหากว่างานนั้นกระทำโดยศิลปินที่มีฝีมือ และเข้าถึงแก่นของพระพุทธศาสนา

^{๖๑} อ่างใน สุภาวดี อมรวิสัยสรเดช, “ปฏิมากรรมสัมฤทธิ์” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔.

^{๖๒} ศิลป์ พิระศรี, ศิลปะไทย : รวมบทความทางศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-ธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๕๐-๕๑.

^{๖๓} อ่างใน พระมหาคชินท์ สมุทฺคโล, (อินทร์มนตรี) “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕.

^{๖๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑.

^{๖๕} พุทธทาสภิกขุ, ภาพพุทธประวัติจากหินสลัก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์ธรรม, ๒๕๐๘), คำนำ.

๒.๕.๓ แนวคิดการสร้างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

ผู้คนในสังคมสุโขทัยยุคโบราณ นิยมสร้างพระพุทธรูปพร้อมกับการสลักข้อความเกี่ยวกับการผดุงศาสนาพุทธของพระพุทธเจ้าโคตม พร้อมกับคาดหวัง (อธิษฐาน) ในการเกิดครั้งหน้าขอให้ได้เกิดในยุคพระศรีอารยเมตตรัย ดังข้อความที่ปรากฏเหมือนกันในจารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์กรที่ ๑ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์กรที่ ๒ และจารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ องค์กรที่ ๓ ความว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาสารผาสุม เสวยราชในนั้นทุประสร้างสมเด็จพระเป็นเจ้าห้องค์ เพื่อจักให้คงในศาสนาห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระเจ้า ในปีมะเมีย เพื่อบุญ จุลศักราช ๗๘๘ มหาศักราช ๑๙๗๐ เดือน ๖ วันพุทธ ๗ ยาม ปราธนา (ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอารยเมตตรัยเจ้า”^{๖๖}

จากการศึกษาในหลักศิลาจารึกหลาย ๆ หลักพบว่า การสร้างพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่มีมากนั้นเกิดจาก “ความเชื่อเรื่องกรรมและสังสารวัฏ” กษัตริย์สุโขทัยทรงสั่งสอนให้ประชาชน “รู้บุญรู้ธรรม” “เร่งกระทำบุญธรรม” และ “มักบุญธรรม” เพราะถ้ารู้บุญรู้ธรรม คุณความดีอย่างอื่นก็ตามมา ลักษณะการสอนอย่างนี้เน้นทางกุศลธรรม มากกว่าการเน้นข้อห้าม^{๖๗} ดังปรากฏข้อความในหลักศิลาจารึกที่ ๓ (จารึกนครชุม พ.ศ. ๑๙๐๐) ความว่า “แต่นั้นเมื่อหน้าฝูงคนอันจักกระทำบุญธรรมหาไม่ได้หลายเลย ย่อมจักกระทำบาปกรรม และจักเอาตนไปเกิดในนรกไซ้ แต่นั้นเมื่อหน้า ฝูงสาธุสัตบุรุษทั้งหลายจึ่งเร่งกระทำบุญธรรมในศาสนาพุทธเมื่อยังมีเท่าวัน”^{๖๘}

พระพุทธรูปเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นแทนองค์พระศาสดา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนระลึกถึงพระองค์ และได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนา พระพุทธรูปหลายองค์ยังคงถูกนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่หมู่ชนจำนวนมากให้ความเคารพสักการะไว้เป็นที่พึ่งทางจิตใจ ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้ ทำให้พระพุทธรูปต้องถูกสร้างขึ้นภายใต้คติความเชื่อที่แทบจะเปลี่ยนรูปแบบเป็นอื่นไม่ได้ พุทธลักษณะขององค์พระพุทธรูปจึงมีความสัมพันธ์กับคติมหาบุรุษลักษณะ ซึ่งตามความเชื่อทางพุทธศาสนาถือว่า พระพุทธรูปองค์มีลักษณะทางกายภาพที่ต่างไปจากมนุษย์ธรรมดาสามัญ กล่าวคือ มีลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะอีก ๘๐ ประการ^{๖๙} แม้ว่า

^{๖๖} จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู องค์กรที่ ๑ พ.ศ. ๑๙๗๐, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๒๒๙.

^{๖๗} วินัย พงศ์ศรีเพียร, ประวัติศาสตร์กับการศึกษาวรรณคดีไทย, หน้า ๒๖.

^{๖๘} จารึกหลักที่ ๓ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๕๔-๕๘, ประชุมจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๖๓.

^{๖๙} อ่างใน ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธ

ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๕๑.

ลักษณะบางประการจะแสดงออกมาในงานศิลปกรรมไม่ได้ แต่คตินี้ก็ยังคงมีความสำคัญ และเป็นระเบียบที่จะขาดเสียมิได้ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้พระพุทธรูปเป็นรูปแทนขององค์พระ ศาสดาได้อย่างแท้จริง

มีจารึกของสมัยสุโขทัย คือ จารึกของเจ้าธรรมรังสี ได้แสดงข้อความถึงลักษณะมหาบุรุษนี้ด้วย^{๗๐} แสดงให้เห็นว่า มหาบุรุษลักษณะเป็นกฎเกณฑ์สำคัญในการกำหนดพุทธลักษณะของพระพุทธรูปสุโขทัยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม มหาบุรุษลักษณะเป็นเรื่องของอุดมคติที่พรรณนาไว้ในวรรณกรรม เมื่อจะถ่ายทอดออกมาเป็นพระพุทธรูป ช่วงสมัยต่างกันอาจแปลความหมายหรือถ่ายทอดออกมาไม่เหมือนกัน จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรูปในต่างยุคต่างสมัย มีพุทธลักษณะที่แตกต่างกันออกไป สำหรับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีการแบ่งกลุ่มออกตามพุทธลักษณะเป็น ๔ หมวด^{๗๑} ได้แก่

๑) **หมวดวัดตระกวน** เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น มีขนาดใหญ่ และเป็นแบบปฎิมากรรมนูนสูงเป็นส่วนใหญ่ รุ่นแรกของสุโขทัยลักษณะเด่น คือ พระเกตุมาลาคานุนเด่นชัด พระพักตร์กลม พระนลาฏแคบ พระเนตรหริ่งต่ำ พระนาสิกโด่งสั้น พระโอษฐ์อ้อมเป็นรูปกระจับ มีชายสังฆาฏีสั้น พระพุทธรูปหมวดนี้มีศิลปะแบบลังกา เชียงแสน และสุโขทัยผสมกัน (ดูภาพ ๙)

ภาพที่ ๙ แสดงภาพพระพุทธรูปหมวดวัดตระกวน^{๗๒}

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกเจ้าธรรมรังสี,” ใน จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓), หน้า ๓๖๖.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑-๘๑.

^{๗๒} ที่มาของภาพ: <http://www.slieplayer.in.th> [๑๑ เมษายน ๒๕๕๘]

๒) **หมวดใหญ่** เป็นพระพุทธรูปที่พบมากที่สุด และได้รับการยกย่องว่า มีสรีระงดงามที่สุด เป็นฝีมือของช่างสุโขทัยแท้ ๆ ลักษณะเด่น คือ มีพระพักตร์งามเหมือนใบหน้าสตรี (แบบหน้านาง) พระพักตร์รูปไข่ยาวมน พระนาสิกโด่งงุ้ม พระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย ขมวดพระเกศาเล็กเวียนเป็นวงกันหอย มีรัศมีเปลวเหนือพระเศียร ชายสังฆาฏิเล็ก และยาวจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิเป็นเขี้ยวตะขาบ ประทับนั่งนิมิตทำปางมารวิชัยขัดสมาธิราบ บนฐานแบบเกลี้ยงเรียกว่า ฐานเขียง ไม่ประดับลวดลาย นิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เท่ากัน (ดูภาพ ๑๐) พระพุทธรูปในหมวดใหญ่นี้ มีพระพุทธรูปที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นปฏิมากรรมชิ้นเอกรวมอยู่ด้วย คือ พระพุทธรูปลีลาแบบลอยตัว (ดูภาพ ๑๑)

ภาพที่ ๑๐ แสดงภาพพระพุทธรูปหมวดใหญ่

ภาพที่ ๑๑ แสดงภาพพระพุทธรูปลีลาหมวดใหญ่^{๗๓}

๓) **หมวดพระพุทธรูปชินราช** เป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ (ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่ากษัตริย์พระองค์ใดสร้าง) เพียงแต่เชื่อว่าสร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) ราวปี พ.ศ. ๑๙๐๐^{๗๔} ทรงโปรดให้ช่างสุวรรณโลก เชียงแสน หริภุญไชย และช่างสุโขทัย ช่วยกันหล่อพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา ฐานชุกชีเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายพระพุทธรูปหมวดใหญ่ แต่พระพักตร์กลมใหญ่ พระองค์ค่อนข้างอวบ นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ (ยกเว้นนิ้วหัวแม่มือ) ยาวเท่ากัน สร้างซุ้มเรือนแก้วประดับไว้เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของพระพุทธรูปในหมวดนี้ เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับการยกย่องว่า สวยงามที่สุดในประเทศไทย ดังเช่น พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔^{๗๕} (ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระวชิรญาณมหาเถระ) ได้เสด็จสมโภชพระพุทธรูปชินราช ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ ทรงชื่นชมพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ว่า

^{๗๓} ที่มาของภาพ: พิริยะ ไกรฤกษ์, **อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย**, หน้า ๒๓๒ และหน้า ๔๗๖.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน พิริยะ ไกรฤกษ์, **พระพุทธรูปปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มรรณพรินทร์ ตั้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๑-๒๒๒.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

“พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ สององค์นั้น งามแหลมคมแก่ต้ามกกว่าพระพุทธรูปใหญ่น้อยบรรดามีในแผ่นดินสยาม ทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ และตลอดกาลนานมาถึง ๙๐๐ ปี มีผู้เลียนแบบปั้นเอาอย่างไปมากก็หลายตำบล จะมีพระพุทธรูปที่คนเป็นอันมาก ดูเห็นว่าเป็นดีกว่าพระพุทธรชินราช (ดูภาพ ๑๒) และพระพุทธรชินสีห์ (ดูภาพ ๑๓) สององค์นี้เป็นไม่มี”

ภาพที่ ๑๒ แสดงภาพพระพุทธรชินราช^{๗๖}

ภาพที่ ๑๓ แสดงภาพพระพุทธรชินสีห์^{๗๗}

โดยเฉพาะพระพุทธรในหมวดนี้ วางพระหัตถ์ขวามือบนพระชานุ (หัวเข่า) ฝ่ามือคว่ำ เรียกว่า ปางมารวิชัย^{๗๘} เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับการจำลองมากที่สุด เพราะมีพุทธลักษณะงดงาม มีความสมบูรณ์ในองค์ประกอบมากกว่าพระพุทธรูปแบบอื่น ๆ และเป็นพระพุทธรูปที่สะท้อนถึงความเป็นเลิศสูงสุดของงานพุทธศิลป์ไทย^{๗๙}

๔) หมวดกำแพงเพชร ลักษณะโดยทั่วไปคล้ายพระพุทธรูปหมวดใหญ่ แต่มีพระพักตร์ส่วนบนใหญ่ พระหนุค่อนข้างเลี่ยม เม็ดพระศกเล็ก พบที่เมืองเก่ากำแพงเพชร และมีพบจำนวนน้อย

^{๗๖} ที่มาของภาพ: <http://www.th.wikipedia.org> [๘ พฤษภาคม ๒๕๕๗].

^{๗๗} ที่มาของภาพ: พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธรูปปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย, หน้า ๒๒๐.

^{๗๘} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, พระพุทธรูปปฏิมาสยาม, (กรุงเทพมหานคร: มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๓), หน้า ๔๘.

^{๗๙} ชาตรี ประกิตนทการ, “พระพุทธรชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๓๒, ฉบับที่ ๓, (กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๕๙), หน้า ๖๔-๘๕.

เรื่องการสร้างพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแบ่งออกไว้เป็น ๓ รุ่น^{๘๐} คือ รุ่นแรก ทำวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา, รุ่นที่สอง เป็นฝีมือของช่างพื้นเมืองที่เชี่ยวชาญขึ้น คิดทำแบบขึ้นใหม่ วงพระพักตร์ยาว พระหนุเสียม, รุ่นที่สาม ตรงกับสมัยพระเจ้าลิไท ทรงเสาะหาช่างฝีมือดีมาประชุมปรึกษากัน สืบค้นหาหลักฐานพุทธลักษณะในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา ทำวงพระพักตร์รูปไข่คล้าย ๆ กับแบบของอินเดียแต่งดงามยิ่งนัก ได้มีการแก้ไขพุทธลักษณะบางประการให้ได้ตรงตามในคัมภีร์ที่ว่าด้วยมหาปุริสลักษณะให้มากเท่าที่จะทำได้ เช่น ทำปลายนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกันทั้ง ๔ นิ้ว ดังเช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา กล่าวโดยรวมได้ว่าช่างสุโขทัยสามารถหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่กว่าคนหลาย ๆ เท่าได้เป็นผลสำเร็จอย่างงดงาม ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนแม้แต่ในขอมหรือทวารวดี ตัวอย่างเช่น พระศรีศากยมุนี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปฏิมาสัมฤทธิ์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุด หน้าตักกว้าง ๖.๒๕ เมตร^{๘๑} มีพุทธลักษณะงดงามเช่นกัน สร้างในยุคเดียวกับพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา ปัจจุบันพระศรีศากยมุนี ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร (ดูภาพ ๑๔)

ภาพที่ ๑๔ แสดงภาพพระศรีศากยมุนี^{๘๒}

ช่างปั้นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยประสบผลสำเร็จอย่างงดงาม ในการสร้างพระพุทธรูปแทนองค์พระบรมศาสดาที่แผ่ไฉไลด้วยอุดมคติในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งช่างตั้งใจที่จะไม่ปั้นพระพุทธรูปตามรูปแบบร่างกายของมนุษย์ธรรมดา แต่อาศัยการตีความคำ

^{๘๐} อ่างใน ภูมิฤทัย ภูติจันทร์, “การศึกษาบทบาทของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยในการบำรุงพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๓.

^{๘๑} กองพุทธศาสนศึกษา, ประวัติความสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๒๙.

^{๘๒} ที่มาของภาพ: พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธรูปปฏิมา อุตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย, หน้า ๒๗๒.

อุปมาจากคัมภีร์ที่ว่าด้วย มหาปฐพีลักษณะ ๓๒ ประการ พร้อมด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษปลีกย่อยของมหาปฐพีลักษณะ^{๘๓} ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย จึงเป็นงานพุทธปฏิมากรรมที่มีเจตนาสะท้อนถึงพระบริสุทธิคุณ พระปัญญาธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ สะท้อนให้เห็นได้จากพระพุทธรูปที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นไว้มีจำนวนมาก และสมัยสุโขทัยมีการสร้างออกมา ๖ ปางด้วยกัน คือ ๑) ปางไสยาสน์ [นอน] ๒) ปางลีลา [เดิน] ๓) ปางประทานอภัย [ยืน] ๔) ปางถวายเนตร [ยืน] ๕) ปางมารวิชัย [นั่ง] และ ๖) ปางสมาธิ [นั่ง]

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่อง มหาปฐพีลักษณะไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ประสูติในกำเนิดของมนุษย์จึงเป็นมนุษย์โดยแท้ ทรงถึงพร้อมด้วยรูป และพระสิริโฉม เพราะบุญสัมปทา มิใช่เป็นยักษ์ เป็นเปรตหรือเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ทรงได้อัตภาพเป็นมนุษย์อันถึงพร้อมด้วยมหาปฐพีลักษณะ ซึ่งได้แสดงไว้โดยนัยว่ามีพระบาทตั้งลงด้วยดี (พื้นพระบาทเสมอกัน) มีฝ่าพระหัตถ์ และพระบาทอ่อนนุ่ม เสมอกัน”^{๘๔} เป็นต้น [ผู้วิจัยขอนำไปกล่าวรายละเอียดในบทที่ ๓]

๒.๕.๔ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยในลักษณะ ๔ อิริยาบถ

ความหมายคำว่า “อิริยาบถ” เป็นคำบาลี เกิดจากการนำคำว่า อิริยา ซึ่งแปลว่าอาการเคลื่อนไหว, กิริยา, ท่าทาง, สมาสกับคำว่า บถ ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า ปถ (ปะถะ) แปลว่า ทาง รวมกันเป็น “อิริยาบถ” หมายความว่า “อาการที่ร่างกายอยู่ในท่าใดท่าหนึ่ง คือ ยืน เดิน นั่ง นอน” เรียกว่า อิริยาบถ ๔^{๘๕}

ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ตรัสขึ้นชมกุลบุตร เมื่อครั้งทรงเห็นกุลบุตรทั้งหลาย นั่งสงบ เดินสงบในพระวิหาร พระองค์ตรัสสรรเสริญว่า “กุลบุตรผู้มีอิริยาบถ ๔ อันสงบ ไม่วุ่นวาย ย่อมงาม”^{๘๖} เรื่ององค์ประกอบที่มีในอิริยาบถ ๔ นั้น พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เขียนบทความว่า “ในองค์ของพระพุทธรูปย่อมแสดงท่วงท่าที่พระหัตถ์เป็นอย่างไรอย่างหนึ่งเช่น พระพุทธรูปประทับนั่ง พระหัตถ์อาจจะแสดงท่วงท่าภูมิสมุทราหรือสัมผัสธรณี แต่ในความหมายนี้ก็อาจไม่ได้อยู่ในปางมารวิชัย แต่เป็นการนำรูปแบบอันเป็นประเพณีนิยมมาใช้ในการสร้าง และแน่นอนว่าพระพุทธรูปนอนก็ไม่ได้อยู่ในปางนิพพานอย่างเดียว เพราะพระพุทธรูปองค์ประสูติ ตรัสรู้ และนิพพานในป่า มิได้อยู่ในพระอารามหรือในพระราชวัง ดังนั้น การสร้าง

^{๘๓} อ่างใน ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปฐพีลักษณะของพระพุทธเจ้า”, หน้า ๖๕.

^{๘๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, *สุคตวิทิตถิวัติน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๘๕} จานงค์ ทองประเสริฐ, (ราชบัณฑิต สำนักศิลปกรรม), หน้า ๘๘.

^{๘๖} ม.อ. (ไทย) ๒๓/๒/๖๕๗/๓๖๔.

พระพุทธรูปของสุโขทัย จึงมีวัตถุประสงค์เดียวที่ชัดเจน คือ เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระจริยวัตรอันงดงามของพระองค์ ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดในขณะประทับอยู่ในพระอารามแห่งหนึ่ง ๆ”^{๘๗} พระพุทธรูปในลักษณะ ๔ อิริยาบถที่สร้างขึ้นในสุโขทัย คือ

๑) พระพุทธรูปยืน (พระอัฐารส)

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ปรากฏมีคำจารึกเป็นภาษาไทยอยู่สองตำแหน่ง ในตำแหน่งที่หนึ่ง แสดงข้อความถึง การมีอยู่ของศาสนสถาน และการมีพระพุทธรูปต่าง ๆ รวมไปถึงถึงพระอัฐารส กลางเมืองสุโขทัย มีใจความว่า “. . . กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม. . .”^{๘๘} ในตำแหน่งที่สอง มีใจความว่า “. . . ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัฐารสอันหนึ่ง ลูกยืน. . .”^{๘๙} จากข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกนี้ แสดงถึงการมีอยู่ของวัดที่อยู่ในเขตอรัญญิก เป็นวิหารขนาดใหญ่ และมีพระอัฐารส สร้างก่ออิฐถือปูน ขนาดสูงใหญ่มาก วัดจากฝ่าพระบาทถึงบริเวณเนินพระเศียร มีความสูงเท่ากับ ๙.๗๕ เมตร^{๙๐} ประดิษฐานอยู่ภายใน (ดูภาพ ๑๕)

ภาพที่ ๑๕ แสดงภาพพระอัฐารส (พระยืน) วัดมหาธาตุ สุโขทัย^{๙๑}

^{๘๗} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในสยามประเทศ, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (มติชน, ๒๕๔๖), พิมพ์ครั้งที่ ๓, บทคำนำ.

^{๘๘} ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย, หน้า ๔๔.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๙๐} อ่างใน บุญยกร วชิระเธียรชัย, “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องพระอัฐารสที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์”, หน้า ๘๗.

^{๙๑} ที่มาของภาพ: พระพุทธรูปปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย, หน้า ๓๗๙.

๒) พระพุทธรูปเดิน (นิยมเรียกกันว่า พระพุทธรูปลีลา)

มีจารึกวัดสระศกดิ์ (เรื่องนายสรศักดิ์ขอสร้างวัด) ด้านที่ ๑ ความว่า “. . .นายสรศักดิ์ขออากรได้สี่ที่ หมู่วัดพายัพ ๒ ที่ ที่หนึ่งกับพระเจ้าหย่อนดิน (หมายถึงพระพุทธรูปยืน) ที่หนึ่ง (ดูภาพ ๑๖) กับพระเจ้าจงกรม. . .” (หมายถึงพระพุทธรูปเดิน) (ดูภาพ ๑๗) แสดงว่า ในสมัยสุโขทัยเรียกพระพุทธรูปที่กำลังก้าวลงจากสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์ว่า พระเจ้าจงกรม^{๙๒} สำหรับพระพุทธรูปลีลา ซึ่งสร้างเป็นแบบกำลังก้าวเดิน และเป็นลักษณะลอยตัวทั้งองค์นั้น พบว่ามีการสร้างครั้งแรกในสุโขทัย เพราะว่าทุกประเทศที่นับถือศาสนาพุทธ เช่น ในอินเดียถึงแม้จะมีการสร้างพระพุทธรูปลีลามาก่อน แต่เป็นไปในรูปแบบของงานประติมากรรมเล่าเรื่องที่เรียกว่า ภาพนูนต่ำหรือนูนสูงเท่านั้น ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปที่เป็นแบบลอยตัวที่เป็นรูปปั้นจริง ๆ อย่างของสุโขทัย^{๙๓}

ภาพที่ ๑๖ แสดงภาพพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ

ภาพที่ ๑๗ แสดงภาพพระพุทธรูปลีลา (เดิน)^{๙๔}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แสดงข้อความไว้ใน หนังสือตำนานพุทธเจดีย์ ว่า เมื่อแรกสร้างขึ้นในสุโขทัยนั้น พระพุทธปฏิมากรในอิริยาบถก้าวเดิน น่าจะเรียกว่า “พระเจ้าจงกรม” ตามที่กล่าวถึงในศิลาจารึกสุโขทัยของนายอินทสรศักดิ์ ปี พ.ศ. ๑๙๖๐ ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของฝ่ายอริยวาสีที่เน้นการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน^{๙๕}

^{๙๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดีจารึกและศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๙๔} ที่มาของภาพ: พระพุทธปฏิมา อุตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย, หน้า ๓๘๙ และ (พระเดิน) ๕๗๖.

^{๙๕} พริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธปฏิมา อุตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย, หน้า ๔๕๙.

ศิลป์ พีระศรี แสดงข้อความว่า พระพุทธรูปลีลาที่เป็นแบบลอยตัวพบได้เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้นหรือกล่าวได้ว่า พระพุทธรูปเดินสร้างครั้งแรกในโลกที่ประเทศไทยในสมัยสุโขทัย อันถือว่าเป็นยุคทองของการสร้างพระพุทธรูปที่ให้ความหมายได้ดีที่สุด มีการสร้างได้ถูกต้องตามหลักความเชื่อในพุทธศาสนาแบบเถรวาทได้มากที่สุด พระพุทธรูปลีลามีสลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ ๑) พระเนตรมองต่ำมาก ๒) ห่มจีวรบางใสเหมือนไม่มีจีวร ๓) ลีลาเดินอ่อนช้อยงดงาม ๔) ไม่แสดงเพศ ว่าเป็นเพศหญิงหรือชาย ภายหลังเมื่อพระพุทธรูปองค์สำเร็จโพธิญาณแล้ว พระองค์ทรงสถิตอยู่ในดินแดนแห่งพระนิพพาน ช่วงสมัยสุโขทัยคิดสร้างพระพุทธรูปให้ดูเหมือนหนึ่งเบาลอยอยู่ในอากาศ และเคลื่อนไหวในลีลาคล้ายคลื่น มีลักษณะเป็นนวเพศ (ไม่มีเพศ) ปราศจากความเป็นตัวตน เป็นลักษณะแบบอุดมคติที่ได้บ่งชี้ขึ้นตามรูปทรงมนุษย์ที่งดงามยิ่ง การแสดงออกซึ่งความรู้สึกของพระพุทธรูปที่ช่างได้สร้างขึ้นนั้น ช่วยทำให้เกิดเป็นพลังชมความร่าร้อนแห่งกิเลสของมวลมนุษย์ให้ดับลงได้^{๙๖}

พระพุทธรูปลีลานี้สร้างในสมัยพ่อขุนรามคำแหง มีความเห็นเชื่อได้ว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างมีเพียง ๓ ชนิด คือ พระเดิน พระยืน และพระนั่งมารวิชัย แต่ชนิดที่ได้พบเห็นมากที่สุด คือ พระพุทธรูปปฏิมาในท่าเดิน ที่เรียกว่า พุทธลีลา ซึ่งสร้างขึ้นเป็นเครื่องสอนใจให้คนลุกขึ้นก้าวเดิน ให้ก้าวหน้าไม่หยุดเฉย เพราะเหตุไร พ่อขุนรามคำแหงจึงโปรดสร้างพระพุทธรูปปฏิมาเดินมากกว่าแบบอื่น ข้อนี้จะอธิบายเป็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากอธิบายว่า พระนิสัยของพ่อขุนรามคำแหงเองเป็นผู้ที่อยู่นิ่งไม่ได้ และทรงถือความขยันขันแข็งเป็นความสำคัญยิ่งสำหรับคน และชาติ ทรงมีความคิดในทางก้าวหน้าอยู่ทุกขณะ^{๙๗} เรียกได้ว่า พระองค์ทรงใช้เป็นกุศโลบายชักนำคนในชาติ ให้ลุกขึ้นเดิน เพราะการสร้างพระพุทธรูปในรุ่นแรก ๆ จะเป็นแบบพระนั่ง (นั่งเป็นการพัฒนาจิต) แต่ไม่เป็นการพัฒนาประเทศ พระองค์ทรงเตือนใจราษฎรของพระองค์ให้ตื่นตัวในการก้าวหน้า การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาเดินไว้มาก ๆ ก็เพื่อให้คนบูชาความขยันขันแข็ง และรักความก้าวหน้า^{๙๘} พระพุทธรูปลีลาองค์ที่งดงามที่สุดนี้ ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ที่วิหารคต วัดเบญจมบพิตรฯ กรุงเทพมหานคร

๓) พระพุทธรูปนั่ง (พระอจนะ)

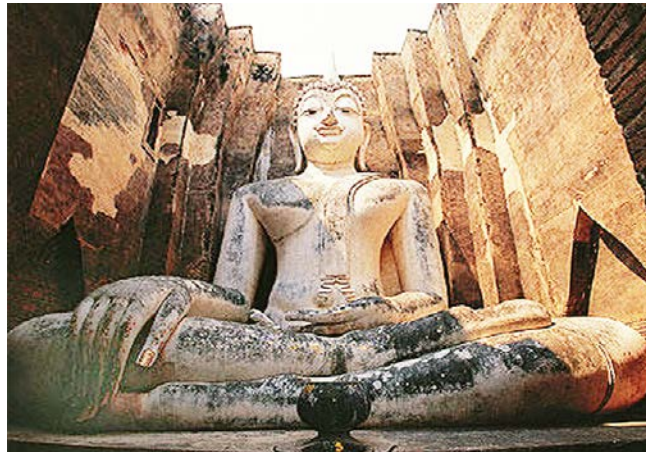
สมัยสุโขทัยนิยมสร้างพระพุทธรูปนั่ง ๒ ปาง คือ ปางมารวิชัย และปางสมาธิ เป็นอิริยาบถหลักของการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไป มีการใช้วัสดุทั้งที่เป็นปูนปั้น เช่น พระอจนะ

^{๙๖} ศิลป์ พีระศรี, “ศิลปะไทย : รวมบทความทางศิลปะ”, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๙๗} พริยะ ไกรฤกษ์, “พระพุทธรูปปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย”, หน้า ๔๗๘.

^{๙๘} อ่างใน ภูมิฤทัย ภูติจันทร์, “การศึกษาทบภาพของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยในการบำรุงพระพุทธศาสนา”, หน้า ๔๖.

[พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย] (ดูภาพ ๑๘) และพระพุทธรูปนั่งหล่อด้วยสำริดเช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา [มีข้อให้สังเกตในองค์พระพุทธรูป หากองค์พระมีดัชนี (นิ้ว) ยาวไม่เสมอกัน แสดงว่า พระพุทธรูปนั้นสร้างในสมัยสุโขทัยยุคต้น ถ้าเป็นยุคกลาง และยุคปลาย พระดัชนีจะยาวเสมอกัน]

ภาพที่ ๑๘ แสดงภาพพระอจนะปูนปั้น วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย^{๙๙}

๔) พระพุทธรูปนอน (ไสยาสน์)

พระพุทธรูปไสยาสน์ ที่สร้างในสมัยสุโขทัยนั้น มิได้หมายถึง ปางปรินิพพาน แต่เป็นปางทรงรمانอสุรินทราหู ที่สำคัญว่ามีรูปร่างใหญ่โตเหลือประมาณ จะมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ คงเหมือนพญาช้างมอญดุจดุจด พระพุทธองค์จึงทรงเนรมิตพระองค์แม้อยู่ในอิริยาบถไสยาสน์ ก็สูงใหญ่กว่าเขาจักรวาล อสุรินทราหูเมื่อได้เข้าเฝ้าจึงก็ถูกลายเป็นมดไป จึงยอมลดทิฐิมานะ พระพุทธรูปไสยาสน์นี้ นับได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของชาวสุโขทัยอีกองค์หนึ่ง ที่สามารถตั้งอาณาจักรสุโขทัยข่มความยิ่งใหญ่ของจักรวรรดิขอมได้ทั้งหมด^{๑๐๐} พระพุทธรูปปางไสยาสน์นี้ที่ถือกันว่าสวยงามที่สุด^{๑๐๑} เคยประดิษฐานที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร (ดูภาพ ๑๙)

^{๙๙} ที่มาของภาพ: <http://www.Palungdham.com/t256.html> [๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.]

^{๑๐๐} กองพุทธศาสนศึกษา, ประวัติความสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๓๑.

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ภาพที่ ๑๙ แสดงภาพพระพุทธรูปปางไสยาสน์^{๑๐๒}

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้น เป็นศิลปะแบบไทยที่แตกต่างไปจากศิลปะของอินเดีย และลังกา พระพุทธรูปของสุโขทัย ให้มีลักษณะอ่อนช้อยของเส้นสาย โค้งเว้าสอดประสานกันอย่างลงตัว พระพักตร์สงบ มีรอยยิ้มเล็กน้อย งามจับตาจับใจ แสดงความสามารถของช่างศิลป์ที่รู้หลักของความงาม และเข้าถึงแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างแท้จริง^{๑๐๓}

๒.๖ แนวคิดและทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์

หากย้อนกลับไปในราวศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสตกาล (ค.ศ.). เริ่มเกิดปรัชญาศิลปะของตะวันตก (หรือสุนทรียศาสตร์) ขึ้นแล้ว แต่ยังไม่เป็นระบบ จนถึงยุคของนักปรัชญา เพลโต วิชาการด้านปรัชญาศิลปะจึงมีความชัดเจน และมีเป้าหมายขึ้น^{๑๐๔}

๒.๖.๑ แนวคิดเรื่องความงามทางสุนทรียศาสตร์

ในช่วงที่ยุโรปเฟื่องฟูไปด้วยบรรดาศิลปิน นักเขียน และนักปรัชญา ได้มีความพยายามค้นหาคำจำกัดความของคำว่า “ความงาม” กันมากมาย จนในที่สุดได้สำนวนที่โด่งดังจากนักประพันธ์ ชาวไอริช^{๑๐๕} ว่า “Beauty is in the eye of the beholder” (ความงาม คือ สิ่งที่อยู่ในตาของผู้ดู) และถือกันว่าความงามเป็นศิลปะชั้นสูง เพราะมีส่วนผสมทั้งเรื่องธรรมชาติ ความรู้สึก วัฒนธรรม และวัตถุดิบเข้าไว้ด้วยกันอย่างลงตัว ดังนั้น ความงามต้องมีความพอดี

^{๑๐๒} ที่มาของภาพ: พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย, หน้า ๔๘๗.

^{๑๐๓} ดนัย ไชโยธธา, ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๑๐๔} พ่วง มินอก, สุนทรียศาสตร์, ภาควิชาปรัชญา, มหาวิทยาลัยรามคำแหง, (กรุงเทพมหานคร: กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๗.

^{๑๐๕} Margarret Wolfe Hungerford, กับบทประพันธ์ Molly Bown (ค.ศ.1878), <http://aic-clinic.com/index.php/article>, (ศูนย์นวัตกรรมการความงามกรุงเทพฯ).[๒๒ กันยายน ๒๕๕๗].

แนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ เกิดขึ้นที่ใด และเมื่อใดไม่มีข้อมูลชัดเจน แต่ทฤษฎีแห่งความงามนี้ถูกจัดให้เป็นระบบ มีแบบแผนในการศึกษา เริ่มต้นที่ยุคของเพลโต (Plato)^{๑๐๙} และในยุคต่อ ๆ มามีนักปรัชญาที่มีชื่อเสียงมากมาย ให้ทรรศนะในเรื่องของความงามที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างนักปรัชญา ๓ ท่าน^{๑๑๐} ดังนี้

๑) เพลโต (Plato 427-347 ปีก่อน ค.ศ.) กล่าวว่า “ความงามทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกเรานี้ ล้วนมาจากความงามมาตรฐานที่มีอยู่ในโลกแห่งมโนคติ” ความงามสมบูรณ์นั้นได้แก่นโนภาพหรือรูปแบบของสิ่งที่สวยงาม เป็นความงามนิรันดร์ อยู่ในโลกแห่งความคิดซึ่งพ้นไปจากโลกนี้ ความงามที่มีในโลกนี้ เป็นความงามที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงไม่ใช่ความงามที่แท้จริง แต่ถ้ามีความงามใดปรากฏแล้ว และใกล้เคียงความงามในอุดมคติเพียงใด ถือว่ายิ่งงามเพียงนั้น เพลโตเชื่อว่า ศิลปะจะมีค่าก็ต่อเมื่อมันส่งเสริมศีลธรรม หรือให้ความรู้ทางด้านปรัชญา^{๑๑๑} และเชื่อว่าความงามกับความดีเป็นอันเดียวกัน

๒) อริสโตเติล (Aristotle 384-322 ปีก่อน ค.ศ.) คิดต่างไปจากเพลโต อริสโตเติลเชื่อว่าศิลปะ คือ การเลียนแบบ แต่ใช้คำว่า “จำลองแบบ” แทนคำว่า การเลียนแบบ เพราะการจำลองแบบเป็นการใช้สติปัญญาและความสามารถ และ คำว่า “แบบ” ของอริสโตเติลนั้นมีอยู่แล้วในโลกมนุษย์ เป็นแบบของสรรพสิ่งทั้งหลายที่ไม่พ้นวิสัยการรับรู้ของมนุษย์

๓) เซนต์ โทมัส อควินัส (Saint Thomas Aquinas ค.ศ.1227-1274) เชื่อว่า สิ่งที่งาม คือ สิ่งที่ทำให้ความเพลิดเพลินเมื่อเราเห็นหรือรู้ เพราะเรารู้ความงามด้วยสติปัญญา ความงามจึงมีเงื่อนไข ๓ ประการคือ ๑) ความสมบูรณ์ ๒) ความได้สัดส่วน ๓) ความชัดเจน (สิ่งที่บกพร่องไม่ได้สัดส่วน และคลุมเครือ หรือขาดความชัดเจนเป็นสิ่งไม่งาม) อควินัส มีความเห็นว่า ความงามกับความดี โดยเนื้อแท้เป็นอันเดียวกัน ขึ้นอยู่กับรูปแบบ สัดส่วน ระเบียบ และความกลมกลืน

^{๑๐๙} บุญย นิลเกษ, **สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น**, โครงการตำราสังคมศาสตร์, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

^{๑๑๐} จรูญ โกมุตรัตนานนท์, **สุนทรียศาสตร์กรีก-ยุคฟื้นฟู**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓-๗.

^{๑๑๑} อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, **ปรัชญาเบื้องต้น**, ภาควิชาปรัชญา, (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๒๖๕-๒๖๗.

^{๑๑๒} อ่างใน เดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ, “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ของอาจารย์ทวี นันทขว้าง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๓, หน้า ๔๘.

ถึงแม้สุนทรียศาสตร์จะเป็นการศึกษาเรื่อง มาตรฐานของความงามก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า สุนทรียศาสตร์มีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ผู้ศึกษากลายเป็นจิตรกร หรือเป็นศิลปินชั้นนำ หรือว่ากลายเป็นผู้เอาใจใส่ในเรื่องศิลปะเป็นพิเศษขึ้น ความจริงแล้ว การสร้างศิลปะ และความสนใจในศิลปะนั้น เป็นพรสวรรค์เฉพาะตัว และเป็นความชำนาญอันเกิดจากการได้เคยฝึกฝนมาก่อน สิ่งเหล่านั้นนับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในเรื่องศิลปะ หากเรามีสิ่งเหล่านั้นอยู่ในตัวแล้ว การมีความรู้ทางสุนทรียศาสตร์ จะช่วยเสริมให้การสร้างสรรค์งานศิลปะ หรือความสนใจในศิลปะของเราดีขึ้นมาก

๒.๗ สุนทรียภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ตามหลักทัศนศิลป์

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย จัดเป็นศิลปะตามแบบอุดมคติ (Idealism Art) มีความหมายคล้าย ๆ กับแนวคิดของนักปรัชญาเพลโต คือ มีความงามมาตรฐานที่มีอยู่ในโลกแห่งมโนคติ และอยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งช่างของสุโขทัยสามารถสร้างพระพุทธรูปตามแบบในมโนคติที่สมบูรณ์ เป็นรูปกายมนุษย์ที่งดงาม พร้อมสอดแทรกอุดมคติเรื่อง มหาบุริสลักษณะลงไปในรูปแบบลักษณะได้อย่างผสมกลมกลืน เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นด้วยความสามารถเชิงช่างชั้นสูง ตรงต่อคติความเชื่อ และความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะพระพุทธรูปในหมวดใหญ่ และหมวดพระพุทธรูปชินราชนั้น จัดว่ามีความงดงามมาก และแฝงไปด้วยอุดมคติอันลึกซึ้ง การที่บุคคลทั่วไปจะเข้าใจความงามในอุดมคติที่แฝงอยู่ในองค์พระพุทธรูปนั้น อาจเป็นการยากที่จะเข้าใจถึงความหมายเหล่านั้นได้ทั้งหมด หากแต่ว่าการรับรู้ความหมายในเบื้องต้นที่สามารถเห็นได้ง่าย คือ การรับรู้ทางสายตาที่รู้สึกถึงการผสมผสานของทัศนธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่บนองค์พระพุทธรูปนั้น

พัชรกรรณ์ ใบโพธิ์สุวรรณ แสดงข้อเขียนไว้ใน “บันทึกขณะจิต” ว่า องค์ประกอบของการเห็นทางสายตามี ๔ ประการ คือ ๑) การเห็นรูปและพื้น โดยตาเราจะรับรู้พร้อม ๆ กันทั้งรูปและพื้น (วัตถุเป็นรูป บริเวณรอบ ๆ เป็นพื้น) ๒) การเห็นแสงและเงา ตามองเห็นได้เพราะแสงสว่างกระทบวัตถุ แสงและเงาจึงมีผลต่อการรับรู้รูปร่าง และขนาดของวัตถุ ๓) การเห็นตำแหน่งและสัดส่วน การมองเห็นเกิดขึ้นได้เพราะ ตำแหน่งของเรากับตำแหน่งของวัตถุ ถ้าเราอยู่ใกล้วัตถุก็จะมองเห็นใหญ่ เห็นรายละเอียดชัดเจน ๔) การเห็นความเคลื่อนไหว เป็นการรับรู้เพราะ วัตถุเคลื่อนไหวหรือตัวเราเคลื่อนไหว (เร็ว ช้า ทิศทาง จังหวะ)

ส่วนทัศนธาตุ มีความสำคัญมากในการสร้างสรรค์งานศิลป์ เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้งานเกิดเป็นรูปธรรม ในงานศิลปะชิ้นหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วย ๑) จุด คือ ส่วนประกอบที่เล็กที่สุด ๒) เส้น คือ ร่องรอยที่เกิดจากการเคลื่อนที่ของจุด เป็นเส้นตรง โค้ง ทำหน้าที่เป็นขอบเขตของรูปร่าง ๓) รูปร่าง มีลักษณะเป็น ๒ มิติหรือเรียกว่า เป็นเส้นรอบนอกของรูปทรง ๔) รูปทรง มี

ลักษณะเป็น ๓ มิติ มีมวลและปริมาตรที่ชัดเจน ๕) แสงเงา เป็นลักษณะของค่าน้ำหนักอ่อน-แก่ของแสง จากดำสุดไปถึงขาวสุด ๖) สีมี่ ๒ ลักษณะคือ สีของแสงและสีที่เป็นวัตถุธาตุ ๗) น้ำหนัก เป็นลักษณะของค่าน้ำหนักอ่อน-แก่ของสี จากเข้มสุดไปจนสว่างสุด ๘) พื้นผิว เป็นการสร้างให้ผลงานมีความพิเศษ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม ๙) พื้นที่ว่าง ผลงานทุกชิ้นจำเป็นต้องมีพื้นที่ว่าง เป็นการเพิ่มความโดดเด่นของงาน^{๑๓๓}

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำทฤษฎีทางทัศนศิลป์มาช่วยสนับสนุนให้เกิดความเข้าใจถึงคุณค่าและความงามของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนี้ ให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยจะขอ นำพระพุทธรูปในอิริยาบถเดิน และนั่ง ในหมวดใหญ่ และหมวดพุทธชินราช มาใช้ประกอบในการวิจัย ดังนี้

ทฤษฎีทัศนศิลป์ ที่นำมาใช้ประกอบการวิจัยพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีดังนี้

- ๑) ทฤษฎีการเลียนแบบธรรมชาติ (Naturalism Theory)
- ๒) ทฤษฎีอุดมคตินิยม (Idealism Theory)
- ๓) ทฤษฎีรูปทรงนิยม (Formalism Theory)^{๑๓๔}

๒.๗.๑ ทฤษฎีการเลียนแบบธรรมชาติ (Naturalism Theory)

การสร้างสรรคงานศิลปะโดยใช้ธรรมชาติเป็นต้นแบบ จากการศึกษาการสร้างพระพุทธรูปพบว่า พระพุทธรูปซึ่งเริ่มสร้างครั้งแรกในแคว้นคันธารราชูร์ ตอนเหนือของประเทศอินเดีย โดยช่างชาวกรีก มีสัดส่วนของพระวรกาย ตลอดจนริ้วจีวรปรากฏเป็นร่องรอยแบบภาพสลักของกรีก สร้างโดยอาศัยสัดส่วนของมนุษย์เป็นต้นแบบ มีรายละเอียดเหมือนจริงตามธรรมชาติ ภูมิชีวิตชีวา และคงลักษณะทางชาติพันธุ์ชนชาวกรีกไว้ชัดเจน เป็นพระพุทธรูปที่ช่างสร้างขึ้นมาด้วยความคิด และฝีมือที่ยอดเยี่ยม เห็นได้จากคิดสร้างรูปแบบพระพุทธรูปได้งดงาม มีสัดส่วนสมบูรณ์ เพราะในเวลาที่สร้างนั้น พระพุทธร่องค์ทรงดัดขันธปรินิพพานานกว่า ๔๐๐ ปี ไม่มีผู้ใดรู้ลักษณะรูปพรรณของพระพุทธร่องค์ได้ ดังนั้น ช่างผู้สร้างจึงสร้างโดยอาศัยพระพักตร์ในรูปแบบของกรีกผสมผสานเข้ากับการห่มจีวรของพระภิกษุ วางพระหัตถ์ของพระพุทธร่องค์ในรูปแบบของการเทศนาสั่งสอน และสอดแทรกมหาปฐกถา ๓๒ ประการในองค์พระพุทธรูปด้วย เช่น มีพระอุณาโลม มีพระกรรณยาว เป็นต้น (ดูภาพ ๒๐)

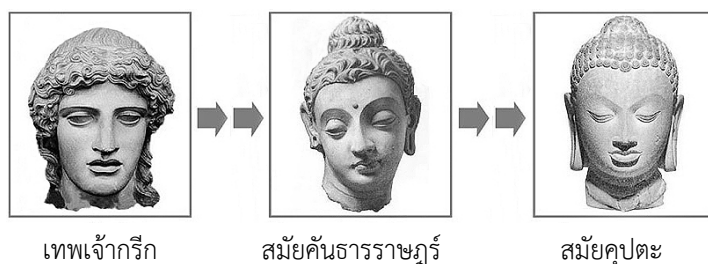
^{๑๓๓} อ่างใน พัทธราภรณ์ ไบโพธิ์สุวรรณ, “บันทึกขณะจิต”, หน้า ๑๒.

^{๑๓๔} ภาณุ สรวัยสุวรรณ, “วิเคราะห์สุนทรียภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย”, วารสาร Veridian-E Journal, SU Vol.5 No.1 (January – April 2012), หน้า ๒๔.

ภาพที่ ๒๐ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยคันธารราษฎร์^{๑๑๕}

การสร้างพระพุทธรูปในยุคสมัยคันธารราษฎร์ ช่วงผู้สร้างอาศัยพระพักตร์ของเทพเจ้ากรีกมาผสมผสานกับรูปทรงอื่น ๆ จนเกิดเป็นพระพุทธรูปที่งดงามตามแบบของกรีก และการสร้างสรรค์ได้มีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง ในยุคสมัยถัดมาพระพุทธรูปเริ่มมีลักษณะลดทอนความเป็นจริงจากธรรมชาติมากขึ้นเป็นลำดับ ความถูกต้องของกายมนุษย์ที่พบเห็นได้ในยุคสมัยคันธารราษฎร์ เริ่มมีข้อจำกัดในการตอบสนองต่ออุดมคติ และความเชื่อทางพุทธศาสนามากขึ้น จึงเกิดวิวัฒนาการในการสร้างพระพุทธรูปให้เป็นไปในแบบของอุดมคติมากขึ้นด้วย ภาพเปรียบเทียบ (ดูภาพ ๒๑) จะช่วยให้เห็นพัฒนาการทางรูปแบบที่เกิดจากการคลี่คลายจากรูปแบบที่เป็นจริงของมนุษย์ไปสู่รูปแบบทางอุดมคติได้อย่างชัดเจน มีการเพิ่มเส้นรอบนอกรูปวงพระพักตร์ให้เรียบกลิ้ง ลดทอนกล้ามเนื้อ และตัดความถูกต้องตามหลักกายวิภาคออก เผยให้เห็นความสงบจากภายในสู่ภายนอกมากขึ้น ดังปรากฏในพระพุทธรูปสมัยคุปตะ

เทพเจ้ากรีก

สมัยคันธารราษฎร์

สมัยคุปตะ

ภาพที่ ๒๑ แสดงภาพเปรียบเทียบพระพักตร์พระพุทธรูป^{๑๑๖}

ในเรื่องของทฤษฎีการเลียนแบบธรรมชาตินั้น สมัยครั้งพระพุทธองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ พระพุทธองค์ก็ได้ทรงนำมาใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างงานศิลปะเหมือนกัน แต่เป็น

^{๑๑๕} ที่มาของภาพ: <http://www.topicstok.pantip.com> [๘ กันยายน ๒๕๕๗]

^{๑๑๖} ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

ศิลปะของนักบวช คือ การตกแต่งสมณะบริวาร และการตัดเย็บจีวร เช่น พระองค์ทรงมอบให้พระอานนท์เป็นผู้ออกแบบจีวรสำหรับพระองค์ โดยพระองค์ได้ตรัสสั่งกับพระอานนท์ให้ทำจีวรให้มีลักษณะเป็นระเบียบคล้ายกับแปลงนาของชาวมคธว่า สามารถทำได้หรือไม่ เมื่อพระอานนท์ได้พิจารณาออกแบบ และตัดจีวรด้วยความประณีต จีวรนั้นเศร้าหมองเพราะการตัดเย็บ มีสัดส่วนที่ดี และข้อดีอีกประการหนึ่ง คือ โจรไม่ลักขโมยไป พระองค์ตรัสชมพระอานนท์ว่าเป็นผู้ฉลาด และเข้าใจในถ้อยคำของพระองค์^{๑๑๗}

๒.๗.๒ ทฤษฎีอุดมคตินิยม (Idealism Theory)

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเป็นพัฒนาการที่ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบมาจากศิลปะอินเดีย ลังกา และกลุ่มศิลปะละแวกใกล้เคียง เช่น ศิลปะล้านนา ศรีวิชัย และเขมร รูปแบบศิลปะที่เกิดร่วมสมัยกับสุโขทัยจะเป็นไปตามรูปแบบอุดมคติอย่างชัดเจน การสร้างพระพุทธรูปในยุคสมัยนี้ สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ซึ่งสมบูรณ์พร้อมไปด้วยความงามอันประเสริฐ ครบถ้วนตามคัมภีร์มหาปฐกสัทลักษณะ ๓๒ ประการ^{๑๑๘} และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ซึ่งมีปรากฏในลักขณสูตร และมหาปทานสูตร พระสุตตันตปิฎก แสดงข้อความถึงบุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยมหาปฐกสัทลักษณะ ๓๒ ประการ ว่าเป็น “พระมหาบุรุษ” ซึ่งมีคติเพียงสองอย่าง คือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๑๙}

พระพุทธเจ้าสมบูรณ์ด้วยมหาปฐกสัทลักษณะ ๓๒ ประการเช่นนี้ เพราะอานิสงส์ของการบำเพ็ญบารมีนานับ ๔ อสงไขยแสนกัปในอดีตชาติ ได้บารมีครบ ๓๐ ประการ ได้แก่ บารมี ๑๐ อุบัติบารมี ๑๐ และปรมาตบารมี ๑๐^{๑๒๐} พระองค์จึงได้ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า สมดังปณิธานที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยไว้ จึงกล่าวได้ว่า มหาปฐกสัทลักษณะที่ปรากฏเฉพาะแก่พระมหาบุรุษเกิดขึ้นเพราะ อาศัยเหตุปัจจัยอันเป็นไปตามกระบวนการของเหตุปัจจัย และผลนั่นเอง

สิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษในรูปลักษณะเฉพาะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสุโขทัย มีความเป็นไปได้ว่า เป็นการตีความ และแปลความหมายพุทธลักษณะต่าง ๆ จากพระคัมภีร์ ซึ่งในสมัยสุโขทัยได้มีการส่งพระสงฆ์หลายรูปไปศึกษาพระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถาจากลังกา ดังปรากฏชื่อพระสงฆ์องค์สำคัญ เช่น สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีศรีรัตนลังกาทีป-

^{๑๑๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓-๒๑๔.

^{๑๑๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔/๖๒๔.

^{๑๑๙} อ้างใน ฟองสมุทร วิชามูล, “ศึกษามหาปฐกสัทลักษณะของพระพุทธเจ้า”, บทคัดย่อ.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

มหาสามีเป็นเจ้า^{๑๒๑} เป็นต้น ที่อาจช่วยให้มีการแปลความหมายตามในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ อรรถกถา แล้วนำการแปลความหมายนั้นมาผสมผสานกับจินตนาการของช่างศิลป์ จนเกิดเป็น ลักษณะเฉพาะพระพุทธรูปแบบสุโขทัยขึ้น ดังตัวอย่างการวิจัย ดังนี้

ลักษณะส่วนพระพักตร์ของพระพุทธรูปสุโขทัย ตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ

-พระเศียรมีสัณฐานอันงามเหมือนฉัตรแก้ว	-ดวงพระพักตร์มีสัณฐานยาวสวย
-ปริมนทลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสมกัน	-มีพระนาสิกอันสูง
-พระโขนงมีสัณฐานอันงามดุจคันธอันไถ่	-พระโขนงนั้นยาวสุดทางพระเนตร
-พระปรารค์ คือ แก้มทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน	-มีพระโอษฐ์บนและล่างเสมอกันเป็นอันดี
-แดงงามดุจสีผลตำลึงสุก	-มีพระหนุดุจคางของราชสีห์ หมายความว่า พระหนู คือ คางของพระองค์มีลักษณะมนสวย โค้งเหมือนวงพระจันทร์ ซึ่งอุปมาเหมือนคางของราชสีห์
	-วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา (จอมกระหม่อม) มีรัศมีอันโชติช่วงขึ้นบนพระอุตมังกสิโรตม์ (กะโหลกศีรษะ) หมายความว่า มีรัศมีเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ดูภาพ ๒๒)

ภาพที่ ๒๒ แสดงภาพพุทธลักษณะส่วนพระพักตร์^{๑๒๒}

ลักษณะส่วนพระวรกายของพระพุทธรูป ตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ

- พระสรีระกายทั้งปวงปราศจากต่อม และไฝปาน มูลแมลงวันมิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง
- พระกายงามบริสุทธิ พร้อมสมส่วนกันโดยตามลำดับทั้งเบื้องบน และเบื้องล่าง
- ผิวพระมังสะ (กล้ามเนื้อ) ละเอียดทั่วทั้งพระวรกาย

^{๑๒๑} อ้างใน ภูมิฤทัย ภูติจันทร์, “การศึกษาบทบาทของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัยในการบำรุงพระพุทธศาสนา”, หน้า ๓๗.

^{๑๒๒} ที่มาของภาพ: <http://www.topicstok.pantip.com> [๒๘ กันยายน ๒๕๕๗]

- พระมิ่งสะที่ควรจะหนากัหนา ที่ควรบางก็บางตามที่มีทั่วทั้งพระสรีระ
- มีพระฉวีวรรณ (สีผิว) ดุจทองคำเปล่งปลั่ง ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์
- พระสรีระกายสดชื่นดุจดอกปทุมชาติ
- มีพระวรกายตั้งตรงดุจท้าวมหาพรหม
- มีพระมิ่งสะอุมเต็มในที่ ๗ แห่ง คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง พระอังสา (ป่า) ทั้งสอง และที่ลำพระศอ (ลำคอ)
- มีลำพระศอ กลมงามเสมอตลอด
- มีพระสรีระกายบริบูรณ์ดุจกายท่อนหน้าของพญาราชสีห์ ไม่มีที่บกพร่อง
- พระปฤษฎางค์ (แผ่นหลัง) ราบเต็มเสมอกัน หมายความว่า หลังเต็มบริบูรณ์ ตั้งแต่เอวขึ้นไปถึงคอมีเนื้อเต็ม
- ส่วนพระกายเป็นปริมณฑล ดุลปริมณฑลของต้นไทร หมายความว่า กายกับวาของพระองค์เท่ากัน เมื่อกางพระกร (แขน) เหยียดออกทั้ง ๒ ข้าง ก็มีความยาวเท่ากับความสูงของพระองค์ (ดูภาพ ๒๓)

ภาพที่ ๒๓ แสดงภาพพุทธลักษณะส่วนพระวรกาย ^{๑๒๓}

จากลักษณะที่ผู้วิจัยนำเสนอ มีความเป็นไปได้ว่า กลุ่มผู้สร้างพระพุทธรูปสุโขทัยได้แปลความหมายของมหาบุรุษตามพระคัมภีร์ ผสมผสานเข้ากับจินตนาการของตนได้อย่างงดงาม น่าอัศจรรย์ ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความประสานร่วมกันของทัศนธาตุต่าง ๆ ได้อย่างลงตัวเหมาะสมดูไม่ขัดตา เป็นการวิเคราะห์ได้ว่า ๑) ช่างสมัยสุโขทัย ถึงพร้อมด้วยภูมิปัญญาในเชิงช่าง และประกอบด้วยอุดมคติที่ยอดเยี่ยม สามารถสร้างพระพุทธรูปได้งดงามแปลกไปจากพระพุทธรูปอื่น ๆ ในยุคสมัยเดียวกัน ๒) ช่างมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างสูง จึงปรารถนาที่จะให้พระพุทธรูปเป็นตัวแทนของบุคคลที่ประเสริฐสูงส่ง ด้วยการสร้างพระพุทธรูป

^{๑๒๓} ที่มาของภาพ: <http://www.chaonone.99wat.com> [๑๒ เมษายน ๒๕๕๘]

ตามลักษณะในพระคัมภีร์อย่างเคร่งครัด ๓) ในสมัยสุโขทัย มีความก้าวหน้าด้านโลหะ และ เชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีด้านการสร้างพระพุทธรูป จนถึงระดับที่สามารถสร้างพระพุทธรูปได้ ตามใจปรารถนา^{๑๒๔}

๒.๗.๓ ทฤษฎีรูปทรงนิยม (Formalism Theory)

ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปะเชื่อว่า รูปทรง คือ สารัตถะหรือหัวใจสำคัญของศิลปะ รูปทรง คือ ลักษณะร่วมที่มีอยู่ในงานศิลปะทุกชิ้น รูปทรง คือ สิ่งเดียวที่ทำให้ศิลปะแตกต่างไปจากสิ่งที่ไม่ใช่ศิลปะ ความสุนทรีย์หรือความซาบซึ้งหรือความเพลิดเพลิน ต่อศิลปะอย่างแท้จริง ต้องเกิดจากการรับรู้ต่อรูปทรงเท่านั้น ความสวยงามของศิลปะจึงเกิดจากรูปทรงอย่างเดียวเท่านั้น และการที่เราสนใจในศิลปวัตถุก็เพราะ มันมีรูปทรงสวยงามนั่นเอง ดังนั้น ทฤษฎีรูปทรงนิยมจึงให้ความสนใจที่คุณสมบัติขององค์ประกอบในงานศิลปะโดยตรง มีคุณสมบัติเป็นหลักอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. คุณสมบัติด้านทัศนธาตุ
๒. คุณสมบัติด้านโครงสร้าง^{๑๒๕}

๑. คุณสมบัติด้านทัศนธาตุ

การศึกษาทัศนธาตุในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้น ผู้วิจัยขอนำพระพุทธรูปที่สำคัญในหมวดใหญ่ คือ พระพุทธรูปลีลา และในหมวดพระพุทธรูปชินราช คือ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธชินสีห์ มาทำการวิจัย เนื่องจากพระพุทธรูปใน ๒ หมวดนี้ จัดว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะงดงาม และโดดเด่นเป็นพิเศษ ได้รับการยอมรับทั้งชาวพุทธ และมีใช้ชาวพุทธมากที่สุด ทัศนธาตุในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ผู้วิจัยกำหนดไว้ ๖ ประการ คือ ๑) เส้น ๒) รูปร่าง ๓) รูปทรง และปริมาตร ๔) ขนาดและสัดส่วน ๕) สี ๖) พื้นผิว

๑) เส้น เส้นเป็นทัศนธาตุเบื้องต้นที่สำคัญของงานทัศนศิลป์ เส้นเกิดจากจุดที่เรียงต่อกันในแนวยาว เส้นมีลักษณะหลายรูปแบบมากมาย แต่ก็มีพื้นฐานเริ่มต้นจากเส้น ๒ ลักษณะ คือ เส้นตรงและเส้นโค้ง เพราะเส้นทั้ง ๒ ลักษณะนี้ สามารถคลี่คลายเพิ่มเติมเป็นเส้นลักษณะอื่น ๆ ได้อีกหลายลักษณะ อาทิเช่น เส้นโค้งลูกคลื่นเกิดจากเส้นโค้งหลาย ๆ เส้นต่อกัน เป็นต้น เส้นจะมีปฏิกิริยาโต้ตอบกับสายตาของมนุษย์ให้เคลื่อนที่ไปตามลักษณะของเส้นได้เป็น

^{๑๒๔} ภาณุ สรวายสุวรรณ, “วิเคราะห์สุนทรียภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย”, หน้า ๒๙.

^{๑๒๕} จี ศรีนิวาสนัน, สุนทรียศาสตร์ ปัญหาและทฤษฎีว่าด้วยความงามและศิลปะ, แปลและเรียบเรียงโดย สุเชาว์ พลอยชุม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๗.

อย่างดี เราจะเห็นเส้นในการเคลื่อนไหวของมนุษย์ สัตว์ สามารถทำให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ เช่น ตื่นเต้น ร่าเริง สงบราบเรียบ นิ่มนวล เคร่งขรึม อ่อนหวาน เป็นต้น

เส้นเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สามารถถ่ายทอดความรู้สึกของผู้สร้างงานศิลปะสู่ผู้ดู ให้ได้สัมผัสด้วยตาได้เป็นอย่างดี เส้นในพระพุทธรูปสุโขทัยแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. เส้นที่ปรากฏตามสายตา (Visual Elements)

๒. เส้นที่ปรากฏในความคิด (Conceptual Elements)^{๑๒๖}

๑. เส้นที่ปรากฏตามสายตา (Visual Elements) คือ เส้นที่สามารถรับรู้ได้ชัดที่สุด ได้แก่ เส้นโค้งลูกคลื่นที่มีลักษณะประสานสัมพันธ์กันโดยรอบของรูปทรง ช่วยให้เกิดความรู้สึกถึงความพลิ้วไหว สอดคล้องสัมพันธ์กันทั้งเส้นรอบนอก และเส้นที่แสดงรายละเอียดภายใน จากภาพพระพุทธรูปลี้ลานี้จะเห็นเส้นรอบนอกส่วนมากเป็นเส้นโค้ง และมีทิศทางต่อเนื่องลื่นไหลคล้ายคลื่น ดูเหมือนหนึ่งเบาลอยอยู่ในอากาศ มีลักษณะเป็นนวลเพศ (ไม่มีเพศ) เป็นลักษณะที่มีอุดมคติที่ช่างได้ปั้นขึ้นตามรูปทรงของมนุษย์ที่งดงามยิ่ง^{๑๒๗} (ดูภาพ ๒๔)

ภาพที่ ๒๔ แสดงภาพลักษณะเส้นที่สัมพันธ์กับรูปทรง^{๑๒๘}

๒. เส้นที่ปรากฏในความคิด (Conceptual Elements) ตามความหมายทางทัศนศิลป์ หมายถึง เส้นที่รับรู้ได้จากความรู้สึกทางโครงสร้าง และบางครั้งอาจจะไม่เห็นเส้นเหล่านี้ปรากฏให้เห็นทางตา แต่สามารถรับรู้ได้จากโครงสร้างหรือเส้นแกนภายในของรูปทรงที่เป็นตัวกำหนดเช่น ทิศทางของเส้นในองค์พระพุทธรูปชินราช เส้นแกนโครงสร้างที่ปรากฏจะเป็นเส้นรอบนอกของรูปร่างสามเหลี่ยม และมีเส้นแนวตั้งผ่านจุดกึ่งกลางในลักษณะแบ่งรูป

^{๑๒๖} ภาณุ สรวายสุวรรณ, “วิเคราะห์สุนทรียภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย”, หน้า ๓๐.

^{๑๒๗} ศิลป์ พิระศรี, “ศิลปะไทย: รวมบทความทางศิลปะ”, หน้า ๕๐-๕๑.

^{๑๒๘} ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

สามเหลี่ยมให้มีความสมมาตรกัน เส้นแนวนอนจะเรียบเสมอฐานรูปนั่งของพระพุทธรูป เส้นที่ปรากฏในความคิด ที่เป็นโครงสร้างรูปสามเหลี่ยมสมมาตรกัน ให้ความรู้สึกตั้งอยู่อย่างมั่นคง

(ดูภาพ ๒๕)

ภาพที่ ๒๕ แสดงภาพสัดส่วนแบบสมมาตรของพระพุทธรูปชินราช^{๑๒๙}

๒) รูปร่าง หมายถึง เส้นรอบนอกของรูปทรงหรือการบรรจบกันของเส้นบนพื้นที่ว่าง มีลักษณะแบนราบเป็น ๒ มิติ แต่ในทางทัศนศิลป์แล้ว รูปร่างมีความหมายมากกว่านั้น เพราะรูปร่างเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของส่วนประกอบขั้นมูลฐานของศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน ได้แก่ จุด เส้น สี หรือพื้นผิว ฯลฯ รูปร่างไม่แสดงน้ำหนัก แสงเงาให้เห็นเป็นปริมาตรหรือมวลดังเช่น รูปทรง แต่ทั้งรูปร่างและรูปทรง จะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะการจะกำหนดว่าสิ่งนั้น คือ รูปร่างหรือรูปทรง ก็อยู่ที่การพิจารณาจากองค์ประกอบอื่น ๆ ด้วย (ดูภาพ ๒๖)

ภาพที่ ๒๖ แสดงภาพรูปร่าง^{๑๓๐}

^{๑๒๙} ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

^{๑๓๐} ที่มาของภาพ: <http://www.topicstok.pantip.com> [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘].

๓) รูปทรงและปริมาตร ลักษณะของรูปทรง คือ มิติที่เพิ่มออกมาจากรูปร่างในลักษณะความนูนหรือเว้าเข้าไป รูปทรงจะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับรูปร่าง แต่รูปทรงมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดจนที่สุด คือ รูปทรงมีลักษณะเป็น ๓ มิติ คือ มีส่วนกว้าง ส่วนยาว และจะแสดงส่วนหนาหรือส่วนลึกเพิ่มขึ้นอีกมิติหนึ่ง การที่จะศึกษาเรื่องรูปทรงอย่างลึกซึ้งควรจะศึกษาถึงลักษณะที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งของรูปทรง ก็คือ มวลและปริมาตร เพราะสิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญที่สร้างความแตกต่างระหว่างรูปร่างและรูปทรง คือ รูปทรงจะมีมวลและปริมาตร เพราะสิ่งนี้ทำให้เกิดเป็นมิติจริง ที่ทำให้วัตถุนั้นมีความกว้าง ยาว ลึก ทำให้เกิดความรู้สึกแน่นทึบ หรือเป็นกลุ่มเป็นก้อนที่จับต้องได้ และวัดระยะได้

จากที่กล่าวว่า ปริมาตรมีความสัมพันธ์กับเส้นรอบนอกทั้งหมดนั้น จะพบเห็นได้จากอีกตัวอย่างหนึ่ง คือ พระพุทธรูปลีลา ซึ่งเป็นพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งที่มีลักษณะงดงาม และแสดงถึงความสามารถของช่างในการสร้างปริมาตรทาง ๓ มิติได้เป็นอย่างดี ดังนั้น “การมองพระพุทธรูปลีลาที่เหมาะสม คือ มองด้านหน้าตรง ๆ หรือด้านเฉียงเล็กน้อย เพราะหากมองด้านข้างจะแลเห็นสัดส่วนที่นูนใหญ่เกินจริงของพระอุระ (หน้าขา) และพระอุระ (หน้าอก) ดังนั้นจึงเชื่อว่า ช่างมีเจตนาเพิ่มความนูนเพื่อไว้สำหรับมุมมองด้านหน้า เพื่อให้เห็นความอิมของปริมาตร ซึ่งเป็นคุณค่าอีกประการหนึ่งของพระพุทธรูปลีลา เป็นความพอดีของเส้นนอกที่ลื่นไหลได้จังหวะสอดคล้องกับความนูน และความเว้าของปริมาตรในเชิงประติมากรรม”^{๑๓๑}

(ดูภาพ ๒๗)

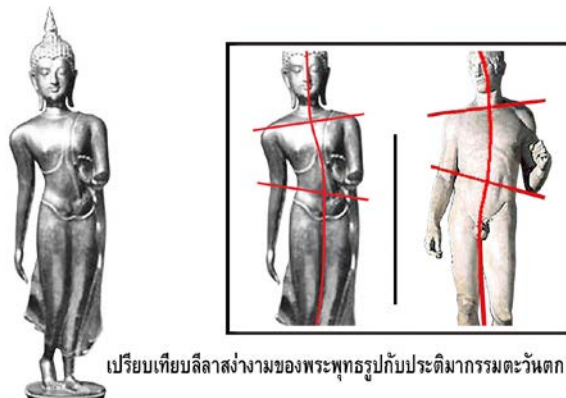

ภาพที่ ๒๗ แสดงภาพรูปทรงและปริมาตร^{๑๓๒}

^{๑๓๑} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา), ศิลปะสุโขทัย, เอกสารการสอนวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, คณะโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๖.

^{๑๓๒} ที่มาของภาพ: <http://www.oknation.net>. [๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗]

พระพุทธรูปลีลา ประกอบด้วยลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่ง คือ ท่วงท่าที่เป็นเอกลักษณ์ จัดเป็นท่วงท่าที่อยู่ในอุดมคติ ผิดไปจากสรีระของมนุษย์ทั่ว ๆ ไป ภาพเปรียบเทียบ (ดูภาพ ๒๘) จะเห็นได้ว่า ถึงแม้ประติมากรรมทั้ง ๒ นี้จะยืนอยู่ในลักษณะที่คล้าย ๆ กัน แต่กลับดูเป็นความสงบนิ่ง ผ่อนคลายต่างกัน และดูว่าพระพุทธรูปลีลาจะมีความสมดุลของรูปทรงที่สิ้นไหลกว่า นี่คือ ความงามในอุดมคติอย่างแท้จริง

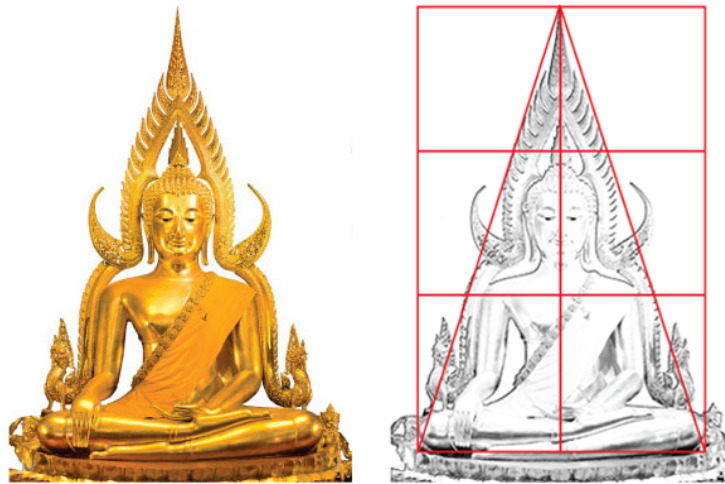
ภาพที่ ๒๘ แสดงลักษณะยืนแบบตริภังค์^(๑๓๓)

๔) ขนาดและสัดส่วน เป็นคำที่มีความหมายทั้งคล้ายกัน และแตกต่างกันเล็กน้อย แต่มีความสัมพันธ์กันตลอดเวลา คือ เป็นความสัมพันธ์ของส่วนย่อยกับส่วนรวม กล่าวคือ ขนาดเป็นส่วนย่อย หมายถึง ขนาดความใหญ่ ความเล็ก ความกว้าง ความยาวหรือความลึกของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งวัดได้ตามมาตราที่มนุษย์ได้กำหนดหน่วยวัดขึ้นมา เพื่อเป็นมาตรฐานในการเรียก แต่สัดส่วนนั้นเป็นส่วนรวม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งสองสิ่งที่มีขนาดต่างกัน เช่น การที่จะระบุว่าขนาดนั้นมีความใหญ่ เล็กหรือมีความเหมาะสมพอดีแค่ไหนนั้น ต้องนำไปเปรียบกับขนาดโดยส่วนรวม ที่เรียกว่า สัดส่วน

พระพุทธรูปจีนราชตามที่ได้มีการบันทึกไว้ มีขนาดหน้าตัก ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว มีส่วนสูง ๗ ศอก ๑๕ นิ้ว (รวมยอดซุ้มเรือนแก้ว) คิดเป็นสัดส่วนประมาณตามความกว้าง : ความยาว ได้เท่ากับ ๑ : ๑.๔ (ดูภาพ ๒๙) ความงามของสัดส่วนยังไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว มีแต่เพียงความเชื่อที่สอดคล้องกันในสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัยเท่านั้น ช่างออกแบบในทุกแขนงเชื่อว่า สัดส่วนของสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่งามที่สุดจะต้องมีสัดส่วน ๑ : ๑.๖๑๘ หรือประมาณ ๒ : ๓ สัดส่วนนี้มีความสัมพันธ์กันดีมาก ใช้ในการสร้างวิหารพาร์เธนอน (Parthenon) ที่มีชื่อเสียงโด่งดังของกรีกโบราณ นักออกแบบทั่วโลกต่างยอมรับ และนำสัดส่วนนี้ไปประยุกต์ใช้กับงาน

๕๑ ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

ออกแบบทุก ๆ ด้าน เช่น งานออกแบบสถาปัตยกรรม งานประติมากรรม และงานหัตถกรรม
ตลอดจนงานออกแบบเฟอร์นิเจอร์ต่าง ๆ ^{๑๓๔}

ภาพที่ ๒๙ แสดงภาพสัดส่วนของพระพุทธรูปแบบ GOLDEN SECTION ^{๑๓๕}

๕) สี เป็นส่วนหนึ่งของทัศนธาตุ มี ๒ ลักษณะ คือ สีที่เกิดจากแสง และสีที่เกิดจากธรรมชาติเป็นวัตถุธาตุ สีที่เกิดจากแสง เกิดจากการหักเหของแสงผ่านแท่งแก้วปริซึม มี ๓ สี (แดง เขียว น้ำเงิน) ส่วนสีที่เป็นวัตถุธาตุเกิดจากกระบวนการสังเคราะห์ทางเคมี ๓ สี (แดง เหลือง น้ำเงิน) ^{๑๓๖} แต่สีที่ใช้ในงานประติมากรรมส่วนมากจะเป็นสีที่เกิดโดยธรรมชาติเป็นสีของวัตถุธาตุเอง เช่น สีของหิน สีของไม้ หรือสีของโลหะ เมื่อนำโลหะมาหลอมรวมกันจะเกิดสีตัวใหม่ และวัตถุธาตุตัวใหม่ เช่น ธาตุทองแดงหลอมรวมกับดีบุก จะได้วัตถุธาตุตัวใหม่ คือ สำริด หรือทองคำ+เงิน+ทองแดง จะได้วัตถุธาตุตัวใหม่ คือ นาก หรือทองคำ+นาก จะได้ความสุกปลั่งของสีทอง ซึ่งเป็นสีที่จัดอยู่ในสัวรรณะร้อนกลุ่มอิทธิพลของดวงอาทิตย์ จึงให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับพลัง และความอุดมสมบูรณ์ เป้าหมายสูงสุด ปัญญาอันสูงสุด การให้ชีวิตใหม่ ให้พลังใหม่ ฉุดรั้งออกจากความกลัว ความไม่แน่นอน สีทองที่วาวแววจะทรงพลังอย่างยิ่งในการดึงให้หลุดพ้นจากความรู้สึกที่ตกต่ำของจิตใจ ^{๑๓๗} (ดูภาพ ๓๐)

^{๑๓๔} ชะลูด นิ่มเสมอ, องค์ประกอบของศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๑.

^{๑๓๕} ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

อั กั
ที่มา: <http://www.oknation.net>. [๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗]

^{๑๓๗} ที่มา: http://www.nana-bio.com/image_story/color.html. [๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗]

๖) **พื้นผิว** เป็นคุณสมบัติทางทัศนธาตุอย่างหนึ่งที่แสดงความรู้สึกของรูปนั้น ๆ เช่น ความรู้สึกแข็ง หยาบ ขรุขระ โปรงใส ละเอียด บางครั้งพื้นผิวอาจมีลวดลายประกอบร่วมด้วย พื้นผิวที่เป็นลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปสุโขทัย คือ ลักษณะที่เรียบเนียนประสานไปกับ ปริมาตรที่กลมกลึง และพระพุทธรูปบางองค์คงผิวเป็นโลหะจำพวกทองคำหรือทองเหลือง มี ลักษณะมันวาว สะท้อนแสงซึ่งลักษณะของพื้นผิวแบบนี้จะช่วยเพิ่มความรู้สึกที่ดูสบายตา มี คุณค่า และดูโปรงเบา (ดูภาพ ๓๐)

ภาพที่ ๓๐ แสดงภาพความงดงามของสีทอง และพื้นผิวของพระพุทธรูปชินสีห์^{๑๓๘}

๒. คุณสมบัติด้านโครงสร้าง

โครงสร้างที่ปรากฏในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้น มีองค์ประกอบหลักที่สำคัญอยู่ ๓ ส่วน แต่ละส่วนมีความสัมพันธ์กัน ประกอบกันเป็นรูปทรง ได้แก่

๑) **เอกภาพ (Unity)** คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในทางศิลปะ หมายถึง ความเป็นหน่วยเดียวกันขององค์ประกอบศิลป์ ทั้งด้านรูปลักษณะ เรื่องราว และด้าน เนื้อหา เป็นการประสานหรือจัดระเบียบของส่วนต่าง ๆ ให้เป็นหนึ่งเดียวกัน เพื่อผลรวมอันไม่ อาจแบ่งแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกไปได้ “เอกภาพประกอบด้วยกฎการรวมตัวอย่างมีดุลยภาพ และกฎของความเป็นระเบียบ”^{๑๓๙} เอกภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เป็นการผสมผสานจังหวะ ลีลาของเส้นโค้งลูกคลื่น ประสานกลมกลืนกับปริมาตรที่กลมกลึงไปตลอดทั้งองค์พระพุทธรูป

^{๑๓๘} ที่มาของภาพ: พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธรูปภูมิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย, หน้า ๒๒๐.

^{๑๓๙} ชะลูด นิยมเสมอ, องค์ประกอบของศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๐.

เอกภาพของรูปทรง เป็นสิ่งสำคัญที่สุดต่อความงามของผลงานทางศิลปะ เพราะเป็นสิ่งที่ศิลปะใช้เป็นสื่อในการแสดงออกถึงเรื่องราว ความคิด และอารมณ์ (ดูภาพ ๓๑)

๒) ดุลยภาพ (Equilibrium) คือ ความเท่ากัน, ความเสมอกัน หมายถึง การถ่วงน้ำหนักที่เท่ากัน ในทางศิลปะ ดุลยภาพมีความหมายรวมถึง ความประสานกลมกลืน ความพอเหมาะพอดีของส่วนต่าง ๆ ในรูปทรงหนึ่งหรือในงานศิลปะชิ้นหนึ่ง^{๑๔๐} ดุลยภาพในองค์พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยมักจะเป็นดุลยภาพแบบสมมาตร ถ้าลากเส้นแกนกลางจากมุมมองด้านหน้าแบ่งรูปออกเป็นด้านซ้าย และด้านขวาจะพบว่าทั้ง ๒ ด้าน มีลักษณะที่เท่ากันหรือใกล้เคียงกันมาก (ดูภาพ ๓๑)

๓) จังหวะ (Rhythm) เป็นคุณสมบัติประการหนึ่งในหลักการออกแบบ (Principle of Design) ของศาสตร์ทางด้านศิลปะ จังหวะในงานศิลปะ คือ การซ้ำ ๆ อย่างมีเอกภาพ จังหวะเป็นกฎเกณฑ์ข้อหนึ่งของเอกภาพ ซึ่งเกิดจากการซ้ำ ๆ ของรูปทรง ของสี ของน้ำหนัก ลวดลาย และเส้น ดังนั้นจังหวะในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยจึงเป็นความกลมกลืนที่เกิดจากจังหวะของเส้น และรูปทรงเป็นสำคัญ การประสานรับกันของเส้นรอบนอกที่ปรากฏจากรูปทรงให้ความรู้สึกซ้ำ ๆ จากภาพโดยรวมไปหาส่วนประกอบปลีกย่อย เช่น เส้นโค้งรอบข้อมือ เรือนแก้วที่เป็นจังหวะสอดรับ ที่เริ่มจากน้อยแล้วค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้น และต่อเนื่องกับเส้นโค้งของพระเศียร เป็นต้น ตัวอย่างดังกล่าวจะพบเห็นได้ตลอดทั่วองค์พระพุทธรชินราช (ดูภาพ ๓๑)

ภาพที่ ๓๑ แสดงภาพวิจัยโครงสร้างของพระพุทธรชินราช^{๑๔๑}

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๔.

^{๑๔๑} ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

จากการศึกษาคุณสมบัติต่าง ๆ ในพระพุทธรูปสุโขทัยจะพบว่า คุณสมบัติด้านความหมายที่เกิดจากรูปแบบในธรรมชาติ พัฒนาการจนมาสู่รูปแบบทางอุดมคติ ตามจินตนาการของช่าง มีความสอดคล้องกับคุณสมบัติทางทัศนศิลป์อย่างแยกออกจากกันไม่ได้ แม้ว่ารูปแบบบางประการจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะต้นแบบสมัยอื่น ๆ แต่ท้ายสุดก็สามารถพัฒนาจนเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะแบบของสุโขทัย ความหมายทางอุดมคติในทางพระพุทธศาสนาเป็นแรงบันดาลใจสำคัญของช่างผู้สร้างสรรค์ผลงานให้เกิดเป็นรูปทรง และทัศนธาตุต่าง ๆ ได้อย่างดีเลิศ

ศิลป์ พีระศรี ให้ทัศนะว่า “ความหมายของพระพุทธรูปสุโขทัยเป็นรูปของพระพุทธรองค์หลังตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ระบบกายวิภาค และสรีระต่าง ๆ ของพระองค์ดูผ่อนคลาย พระองค์อยู่ในความสงบนิ่งอย่างแท้จริง พระพักตร์สงบ มีรอยยิ้มเล็กน้อยแสดงถึงปิติอันเกิดขึ้นจากภายในอย่างสมบูรณ์ ภายหลังตรัสรู้แล้วพระองค์อยู่ในห้วงแห่งพระนิพพานมากกว่าในห้วงแห่งโลก”^{๑๔๒} บทความจากทัศนะข้างต้น สามารถแปลความหมายได้ ดังนี้

๑) ความสงบนิ่งผ่อนคลายภายหลังพระองค์ตรัสรู้แล้ว

๒) ความปิติอันเกิดขึ้นภายใน

๓) ภาวะนิพพานซึ่งอยู่เหนือภาวะโลก^{๑๔๓}

๑) ความสงบนิ่งผ่อนคลายหลังพระองค์ตรัสรู้แล้ว ศึกษาได้จาก ปริมาตรที่กลมกลิ้ง และพื้นผิวที่เรียบเนียนของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ช่วยเสริมให้พระพุทธรูปดูผ่อนคลายมาก ลักษณะปริมาตรที่เป็นกลิ้งเนื้อ ตามหลักสรีระมนุษย์ในพระพุทธรูป และพุทธลักษณะทางอุดมคติที่มีปรากฏในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เช่น พระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดุจดั่งทองคำ ผ่องใสอยู่เป็นนิตย์^{๑๔๔} และมีพระสรีระกายสดชื่นดุจดั่งดอกปทุมชาติ ความสงบนิ่งจากรูปทรงบริสุทธิ์ของดอกบัว เป็นการมองเห็นถึงความหมายอันลึกซึ้งทางพุทธปรัชญาที่แฝงอยู่ในรูปทรง สีสัน และลีลาของดอกบัวที่พบเห็นในธรรมชาติ ลักษณะของเส้นโค้งที่เคลื่อนไหวเป็นจังหวะสอดคล้องกัน กลมกลืนตลอดทั่วทั้งองค์พระพุทธรูป ไม่ว่าจะมองจากมุมใด (ดูภาพ ๓๒)

^{๑๔๒} ศิลป์ พีระศรี, จิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย แสดงที่วัดตระพังทองกลาง จังหวัดสุโขทัย ในศิลปะวิชาการ, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, (กรุงเทพมหานคร: มุลนิธิศิลป์ พีระศรี, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๕-๒๘๘.

^{๑๔๓} ภาณุ สรวัยสุวรรณ, “วิเคราะห์สุนทรียภาพในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย”, หน้า ๓๘.

^{๑๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๖๑.

ภาพที่ ๓๒ แสดงภาพพระพุทธรูปชินราชกับสัดส่วนรูปทรงดอกบัว^{๑๔๕}

๒) ความปิติอันเกิดขึ้นภายใน ศึกษาได้จาก ธรรมชาติของความปิติ เมื่อเกิดขึ้นกับใคร ย่อมทำให้ผู้นั้นรู้สึกปลื้มใจ มีหน้าตาชื่นบาน แจ่มใสเป็นพิเศษ ทำให้รู้สึกซาบซ่านไปทั่วกาย ซึ่งเกิดจากปิติแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย และทำให้จิตใจของผู้นั้นชุ่มชื้น อาการปรากฏของปิตินี้ คือ ทำให้ใจฟู อิ่มเอิบ เหมือนให้รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไปในอากาศ

๓) ภาวะนิพพานซึ่งอยู่เหนือภาวะโลก ศึกษาได้จาก คุณสมบัติทางด้านทัศนศิลป์ เกี่ยวกับทิศทางของเส้นโดยรวมของรูปทรงภายนอกที่พุ่งขึ้นสู่ด้านบน ตั้งแต่ส่วนฐานจรดพระเศียร และลักษณะทางอุดมคติมีความวิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา มีรัศมีเปล่งอยู่เหนือพระเศียรกล่าวคือ พระรัศมีอันโชติช่วงขึ้นเบื้องบนพระอุตมังกสิโรตม์ (กะโหลกศีรษะ) ย่อมหมายถึง มีรัศมีเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระองค์ อันบ่งบอกว่า เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

๒.๘ สรุปท้ายบท

ผลงานอันเป็นความภาคภูมิใจของช่างศิลปกรรม ที่ประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปให้เป็นเครื่องเคารพบูชา และได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เราเรียกว่า งานพุทธศิลป์ แรกเริ่มเกิดจากความศรัทธาแรงกล้าของพุทธศาสนิกชนในอินเดีย แล้วในที่สุดได้แผ่ขยายความศรัทธานั้นมาถึงอาณาจักรสุโขทัยทั้งหลักธรรมคำสอน และผลงานที่เป็นพุทธศิลป์ต่าง ๆ

นับตั้งแต่สุโขทัยน้อมรับพระพุทธศาสนาเถรวาท แบบลังกาวงศ์ มาเป็นศาสนาประจำชาติ ในที่สุดสุโขทัยได้สร้างผลงานที่โดดเด่น คือ สร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ที่เป็นพระพุทธรูปได้งดงามยิ่ง เช่น พระพุทธรูปลีลา ที่มีความพลิ้วไหว ดูบางเบา เหมือนไร้ตัวตน และพระพุทธรูปชินราช ที่มีสัดส่วนงดงาม สมบูรณ์แบบ พร้อมซุ้มเรือนแก้วที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว

^{๑๔๕} ที่มาของภาพ: แนวคิดของผู้วิจัยจากการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล.

ซึ่งความงดงามเหล่านี้ หากเป็นการมองด้วยสายตาของผู้มีความรู้ทางด้านทัศนศิลป์ ย่อมเห็นความงดงาม และมีความรู้สึกที่ลึกซึ้งมากกว่าสายตาของบุคคลทั่ว ๆ ไป

สุโขทัยอุดมไปด้วยความเป็นเลิศหลายประการ หากกล่าวเฉพาะด้านพระพุทธรูปแล้ว ถือได้ว่ารุ่งเรืองถึงขีดสูงสุด เพราะสุโขทัยมีช่างศิลปกรรมที่มีฝีมือในการเสกสรรปั้นแต่งพระพุทธรูป มีความรู้อย่างเยี่ยมยอดในทางทัศนศิลป์ เชี่ยวชาญในการหล่อหลอมโลหะ และศึกษาอย่างลึกซึ้งถึงหลักธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งหลายทั้งปวงนี้จึงเกิดเป็นพระพุทธรูปที่งดงามเป็นเลิศอยู่คู่กับสังคมไทยมาจนถึงปัจจุบันนี้